

DEVELOPING

Diku

Norwegian Agency for
International Cooperation
and Quality Enhancement
in Higher Education

Звіт
про результати проведення
соціологічного дослідження

ДЕМОКРАТІЯ В ОСВІТІ

термін проведення дослідження:
16 січня - 28 квітня 2019 року

Міжнародний проект
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ, НОРВЕГІЇ ТА ПАЛЕСТИНІ

Всеукраїнське опитування Демократія в освіті

з питань освіти для демократичного громадянства та
освіти в галузі прав людини студентів та викладачів педагогічних ЗВО
спеціальність 013 «Початкова освіта»

ISN

Учбово-методичний
науково-інформаційний
центр

Prime

Peace Research Institute
in the Middle East

Київ – 2020

Дослідницька група:

Лариса Колесник

Кандидат педагогічних наук,
Доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
Керівник ГО «Учбово-методичний науково-інформаційний центр»

Тетяна Матусевич,

Кандидат філософських наук
Доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Ірина Шапошнікова,

Кандидат педагогічних наук
Професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Соціологічне опитування «Демократія в освіті» проводилося в рамках спільного міжнародного проекту «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» між Університетом південно-східної Норвегії (факультет математичної та природничої освіти) та Національним педагогічним університетом імені М.П.Драгоманова (факультету педагогіки і психології) в партнерстві з Донбаським державним педагогічним університетом (м. Слов'янськ), громадською організацією «Інститут досліджень миру Близького Сходу» (м. Бейт-Джала, Палестина) та громадською організацією «Учбово-методичний науково-інформаційний центр» (м. Київ), що здійснюється у 2018-2021рр. за підтримки Норвезького агентства з міжнародного співробітництва та підвищення якості вищої освіти. Дослідження є однією з комплексних спроб проаналізувати спектр визначень демократії в освіті, бачення місця демократичного громадянства в освітньому середовищі та перешкод на шляху впровадження громадянської освіти та демократії в процес підготовки вчителів.

Видавництво "НАІР", 2020

ISBN 978-966-2716-45-0

DOI <https://doi.org/10.37271/008-20/978-966-2716-45-0/2020-68>

© Колесник Л.В., Матусевич Т.В., Шапошнікова І.М., 2020
© DevelopingDemocracy

Зміст	
Вступ	6
I. Програма дослідження	7
1.1.Характеристика вибірки респондентів	10
1.2.Методологія дослідження	10
1.3.Процедури та терміни дослідження	10
II. Відповіді на питання анкети: викладачі	12
2.1. Основна інформація	12
2.2. Питання, пов'язані з демократією	14
2.3. Питання освіти для демократичного громадянства	25
III.Відповіді на питання анкети: студенти	35
3.1. Основна інформація	35
3.2. Питання, пов'язані з демократією	36
3.3. Питання освіти для демократичного громадянства	43
V. Загальні висновки	54
5.1. Питання, пов'язані з демократією	54
5.2. Питання освіти для демократичного громадянства	54
Додаток 1	56
Опитування: викладачі	56
Додаток 2	62
Опитування: студенти	62

Вступ

Всеукраїнське опитування «Демократія в освіті», проведене в рамках спільного проекту з Університетом південно-східної Норвегії «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-ЛТ-2017/10037), є однією з комплексних спроб проаналізувати спектр визначень понять «громадянство» та «демократії» в освіті, бачення їх місця в освітньому середовищі та перешкод на шляху впровадження демократії в процес підготовки вчителів.

Актуальність демократичних перетворень в освіті викликана процесуальними та контекстуальними особливостями транзитивного українського суспільства. Швидкий розвиток соціальних явищ та структурні зміни останніх десятиліть (інформаційна революція, гуманізація, активізація міжкультурної комунікації, глобалізація тощо) здійснили колосальний вплив на основи соціальних систем і дали початок глибинним перетворенням сутності соціальних інститутів та практик. Ці зміни сприяють становленню й розвитку нової архітекτονіки соціальних відносин, провокують нові виклики на шляху демократизації освітньої системи та актуалізують нові дослідження в галузі демократичної освіти.

Школа вважається ключовим фактором просування та розвитку демократії як основи співіснування в суспільстві, адже освітні системи заохочують, підтримують і культивують демократичний досвід студентів (Banks et al., 2005)¹. За визначенням Ю. Вагіда (Waghid, 2014)², «демократична освіта – це освітній ідеал, в якому демократія є одночасно метою і методом навчання. Він привносить демократичні цінності в освіту і може включати самовизначення в суспільстві рівних, а також такі цінності, як справедливість, повагу і довіру. Демократична освіта часто є емансипативною, і голоси учнів рівні голосам вчителя». У західних дискусіях щодо розвитку демократії в освіті домінують дві основні теми: надання вчителям професійної підготовки, яка сприяє розвитку демократії в школах та розвиток демократичної освіти шляхом розширення прав і можливостей усіх тих, хто бере участь в освітньому процесі, включаючи викладачів, адміністраторів, вчителів і дітей (Rainer, 1999)³.

¹ Banks, J. A., Banks, C. A. M., Cortés, C. E., Hahn, C., Merryfield, M., Moodley, K., Osler, A., MurphyShigematsu, S., & Parker, W. C. (2005). *Democracy and diversity: Principles and concepts for educating citizens in a global age*. Seattle: Center for Multicultural Education, University of Washington

² Waghid, Yusef (2014). *Pedagogy Out of Bounds: Untamed Variations of Democratic Education*.

³ Rainer, J., Guyton, E. (1999) *Democratic practices in teacher education and the elementary classroom*. *Teaching and Teacher Education*. 15, 121-132

I. Програма дослідження

Теоретичним підґрунтям розробки моделі та програми дослідження стали теорія «вузького» (thin) та «широкого» (thick) розуміння демократії (Barber, 1984/2003; Gandin & Apple, 2002)⁴. «Вузьке» розуміння демократії передбачає надання найбільшої уваги виборам та інституціям ліберальної демократії, забезпечення вчителів навичками та знаннями для викладання *про* демократію. Зведення демократії до виборів та інститутів мінімізує роль громадянина та освіти для соціальної справедливості, відокремлюючи демократичні процеси від соціальних, які впливають на громади та повсякденне життя (Biseth, 2018)⁵.

«Широке» розуміння демократії виходить за рамки виборчих та законодавчих процесів, верховенства права та основних громадянських прав і прагне розвинути у студентів розуміння колективного громадянства та громадянських дій. «Широке» розуміння демократії передбачає становлення «соціального громадянина», індивіда, який знаходиться в постійній інтеракції з іншими та здатний до рефлексії (Zyngier, 2012, р. 5)⁶. Це вимагає, щоб викладачі педагогічних спеціальностей розвинули в своїх студентів більш глибоке розуміння того, що означає навчати для демократії та через демократію для соціальної справедливості та сталого розвитку суспільства (Biseth, 2018).

Також під час розробки програми дослідження було враховано розуміння демократизації освіти як такої, що розгортається в трьох контекстах (за класифікацією І. Постоленко):

- соціально-політичний контекст полягає у збереженні демократичної орієнтації соціально-політичного розвитку держави та суспільства, а також у юридичному та фактичному визнанні пріоритетної ролі системи освіти в ієрархії соціальних інститутів;
- соціально – педагогічний контекст - створення і розвиток механізмів взаємовпливу суспільства і школи, демократизація усіх рівнів управління;
- педагогічний контекст – партнерські відносини між усіма учасниками освітнього процесу, рівність усіх громадян у праві на одержання освіти, доступність якісної освіти, побудова змісту освіти на основі загальнолюдських цінностей, демократичних принципів (Постоленко, 2007)⁷.

Серед розмаїття підходів до розуміння громадянства для цілей дослідження значущими є наступні концептуальні напрацювання:

- теоретична розробка А. Ослера і Х. Старкі про громадянство, як три найважливіші та взаємодоповнювальні елементи: статус, відчуття та практика (Osler & Starkey, 2005)⁸;

⁴ Barber B. R. (1984/2003) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, California: University of California Press.

⁵ Biseth, H. (2018). Norwegian Teacher Educators Attentiveness to Democracy and their Practices. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 17 (7), 26-42, <https://doi.org/10.26803/ijlter.17.7.2>

⁶ Zyngier, D., (2012). Rethinking the Thinking on Democracy in Education: What are educators Thinking (and Doing) about Democracy? *Education Sciences*, 2(4), 1–21. doi:10.3390/educ2010001

⁷ Постоленко І. (2007) Демократизація освітнього процесу в Україні / І. Постоленко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. № 22, 67-71.

⁸ Osler, A., & Starkey, H. (2005). *Changing citizenship: Democracy and inclusion in education* (1st ed.). Midenhead: Open University Press.

- методологія оцінки освітніх програм (три типи громадянина) Дж. Вестхаймера та Дж. Кана (Westheimer, J., & Kahne, J. (2004)⁹.

А. Ослера й Х. Старкі розглядають громадянство в якості трьох взаємодоповнювальних елементів: статус, відчуття та практика.

Як *статус* громадянство включає в себе низку прав та обов'язків. Проблема полягає в тому, що права не гарантуються апріорі, і людям потрібно постійно боротися за захист цих прав. Громадянство як *відчуття* – це почуття приналежності до певної громади (на місцевому, національному та глобальному рівнях). Той факт, що громадяни мають подібний статус (тобто громадянство певної країни) і, відповідно, належать до тієї чи іншої країни, може бути недостатнім для них, щоб повноцінно відчувати себе частиною країни, в якій вони проживають. Громадяни, яким не вистачає певних привілеїв, які доступні іншим громадянам, можуть не мати почуття приналежності до країни. Важливо, щоб більшість розуміла труднощі, з якими стикається меншість, і щоб держава також забезпечувала права громадян меншин. На практиці громадянство передбачає участь у соціальному, культурному, політичному та економічному житті. Громадянська освіта – це освіта, пов'язана з цими трьома вимірами (статус, почуття та практика) громадянства (Osler & Starkey, 2005)¹⁰.

Д. Вестхаймер і Д. Кан розрізняють три типи «хорошого» громадянина, на виховання якого спрямовані ті чи інші освітні програми: громадянин із почуттям особистої відповідальності; громадянин, який активно бере участь у суспільному житті та в житті громади, та третій тип, – громадянин, який орієнтований на соціальну справедливість і прагне змінювати першопричини існуючих проблем (Westheimer, J., & Kahne, J., 2004).

Громадянин із почуттям особистої відповідальності є законслухняним громадянином, який працює і сплачує податки, допомагає людям, які опинилися в біді (наприклад, у результаті сніжної бурі чи повені), бере участь у зборі продуктів харчування або одягу, коли до нього звертаються, і допомагає нужденним людям, працюючи волонтером в ідальні для бідних або в будинку для людей поважного віку. Він відповідально ставиться до обов'язків у своїй громаді, наприклад, сортує відходи на переробку, не накопичує борги, здає кров, бере участь як волонтер у різних акціях. Така людина може підтримувати благодійні програми, вкладаючи свій час або гроші в ті чи інші суспільно корисні активності.

Громадянин, який активно бере участь у суспільному житті – це той, хто впливає на життя спільноти на місцевому рівні, на рівні штату та на національному рівні. Освітні програми спрямовані на виховання другого типу громадянина, який є активним учасником у громадському житті, приділяють особливу увагу підготовці учнів до залучення в колективних громадських справах, дають знання про те, як працюють державні інституції та органи місцевого управління й інші установи (для прикладу, місцеві організації, церкви) і підкреслюють важливість планування та проведення акцій, скажімо, спрямованих на надання допомоги нужденним або заходів щодо участі в управлінні школою. Навички, необхідні для таких колективних акцій як, наприклад,

⁹ Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Education Research Journal*, 41(2), 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>

¹⁰ Westheimer, J. (2015). *What kind of citizen? Educating our children for the common good*. New York,

NY: Teachers College Press.

уміння вести збори, що також вважаються важливими. У той час, як громадяни з почуттям особистої відповідальності будуть приносити консерви для бездомних, громадяни, які беруть активну участь у суспільному житті, будуть у ролі організаторів заходів із збору продуктів харчування.

Громадянин, орієнтований на соціальну справедливість, може аналізувати соціальні, політичні та економічні структури й шукати стратегії для зміни реальних причин соціальних проблем. Освітні програми з орієнтацією на соціальну справедливість мають чіткий акцент на розвитку критичного мислення та обговоренні питань справедливості, рівних можливостей для всіх верств населення на основі демократичної прихильності й знаходження шляхів поліпшення суспільства в цьому напрямку (Westheimer, 2015). Третій тип «хорошого» громадянина, можливо, найменш поширений із точки зору представлення в освітніх програмах.

Усі три типи «хорошого» громадянина мають у своїй основі залученість до суспільних процесів із різним рівнем інтенсивності.

Мета дослідження: виявлення особливостей розуміння демократії та громадянства серед викладачів та студентів педагогічних закладів вищої освіти України задля розробки більш ефективних програм щодо поширення і впровадження ідей демократії в освітній процес.

Завдання:

1. Дослідити, яке розуміння демократії «вузьке» (thin) чи «широке» (thick) є домінуючим серед викладачів та студентів педагогічних ЗВО.
2. Проаналізувати потенціал викладачів та майбутніх вчителів щодо трансформації «вузького» розуміння демократії в освітньому процесі.
3. Дослідити розуміння викладачів та студентів, майбутніх вчителів, місця й ролі громадянської компетентності в освітньому процесі.
4. Виявити та проаналізувати відмінності в розумінні демократії та громадянства між викладачами та студентами педагогічних ЗВО.
5. Визначити ресурси, потрібні для розробки більш ефективних програм, щодо поширення і впровадження ідей демократії в освітній процес.

1.1. Характеристика вибірки респондентів

Загальна кількість респондентів – 274 студентів (четвертий та п'ятий роки навчання) та 110 викладачів спеціальності 013 «Початкова освіта».

Всеукраїнський статус опитування був забезпечений участю викладачів та студентів із шести педагогічних закладів вищої освіти України: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (м. Київ), Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ), Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів), Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця), Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань).

1.2. Методологія дослідження

Анкета-опитувальник є модифікованим варіантом анкети проекту «Глобальне дослідження демократії» (Global Doing Democracy Research Project (GDDRP)¹¹ і спрямованим на вивчення перспективи та уявлення про демократію в освіті для розвитку міцної демократичної освіти в Україні.

Опитування складається з двох частин: опитування викладачів (частина 1) та опитування студентів (частина 2). Анкета містить три блоки: паспортний, основний та підсумковий.

Перший блок містить стислу інформацію про респондентів: вік, рівень освіти, стать та інше.

Основний блок включає дві секції запитань, що спрямовані на виявлення особливостей розуміння демократії та впровадження її в освітній процес (Секція 1) та питань щодо освіти для демократичного громадянства (Секція 2). Переважна більшість питань має декілька варіантів відповідей, із яких потрібно обрати одну; є питання, які потребують ранжування, і питання відкритого характеру, на які потрібно надати відповідь самостійно.

1.3. Процедури та терміни дослідження

Процедури дослідження передбачали розробку методології та інструментарію дослідження, підбір учасників-виконавців, проведення кількісного опитування та первинне опрацювання матеріалів (занесення даних до програми SPSS), аналіз та інтерпретацію отриманих результатів, узагальнення отриманих результатів та написання звіту. Запланований термін дослідження: 16 січня 2019 р. – 28 квітня 2019 р.

¹¹ Global Doing Democracy Research Project (GDDRP): An international project examining the experiences, perspectives & perceptions of democracy in education to develop a robust & critical education for democracy Retrieved from: <http://www.education4democracy.net/gddrp>

Етап	Зміст діяльності	Термін реалізації
Підготовчий	розробка методології та інструментарію дослідження	16 січня – 16 лютого 2019 року
Дослідницький	проведення опитування учасників	16 лютого – 28 лютого 2019 року
Аналітичний	первинне опрацювання матеріалів (занесення даних до програми SPSS), аналіз та інтерпретація отриманих результатів	28 лютого – 28 березня 2019 року
Підсумковий	узагальнення отриманих результатів та написання підсумкового звіту	28 березня – 28 квітня 2019 року

Скорочення і терміни¹²

ОДГ/ОПЛ – освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини.

Навчання «про» демократію і права людини – учасники навчального процесу повинні мати чітке розуміння того, що таке демократія, і якими правами людини вони користуються, якими документами дані права були закріплені, і як вони можуть бути захищені або змушені діяти. Як громадяни, вони мають знати принципи дії конституції своєї країни як політичної системи.

Навчання «для» демократії і прав людини – громадяни мають навчитися брати участь у житті своїх суспільств і усвідомлювати, як вони можуть реалізувати свої права людини.

Навчання «через» демократію і права людини – наявність сприятливого навчального середовища та відповідні методи навчання, що дозволяють усім учасникам навчального процесу реалізовувати свої права такі, як-от свобода думки і висловлювання, можливість брати участь в управлінні свого навчального закладу, використовуючи свої права і виконуючи свої обов'язки. Зазначене середовище слугує моделлю для наслідування щодо дотримання принципів взаємної поваги, терпимості й мирного врегулювання конфліктів.

¹² Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. А. І. Парашенко. – 3-тє вид. – К.: Основа, 2016. – Т. 1. – 164 с.

II. Відповіді на питання анкети: викладачі
Загальна кількість опитуваних – 110 осіб.

2.1. Основна інформація

Ваш вік

Таблиця 1.1. Вік респондентів

Вік	Кількість	%
до 30 років	6	5,5
31 – 40	32	29,1
41 – 50	36	32,7
51 – 60	29	26,4
61 і вище	7	6,4

Ваша стать

Таблиця 1.2. Стать респондентів

Стать	Кількість	%
Жіноча	103	93,6
Чоловіча	7	6,4

Стаж педагогічної роботи

Таблиця 1.3. Стаж педагогічної роботи

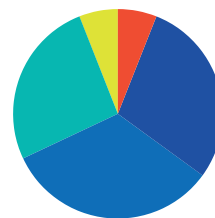
Стаж	Кількість	%
менше 10 років	11	10,0
11 – 20 років	40	36,4
більше 20 років	59	53,6

Ваш рівень освіти

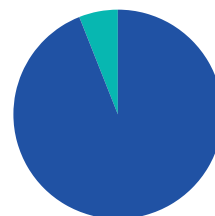
Таблиця 1.4. Рівень освіти

Рівень освіти	Кількість	%
Магістр	14	12,7
Кандидат педагогічних наук/ доктор філософії	86	80,0
Доктор педагогічних наук	8	7,3

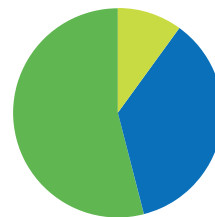
Діаграма 1.1. Ваш вік

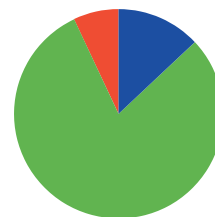
Діаграма 1.2. Ваша стать

Діаграма 1.3. Стаж педагогічної роботи

Діаграма 1.4. Рівень освіти

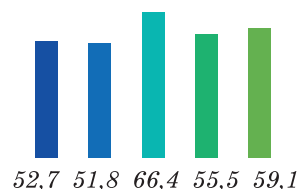

На якому курсі Ви викладаєте?

Таблиця 1.5. Курс, на якому викладають

Курс	Кількість	%
1 курс	58	52,7
2 курс	57	51,8
3 курс	73	66,4
4 курс	61	55,5
5 курс і вище	65	59,1

Діаграма 1.5. На якому курсі Ви викладаєте

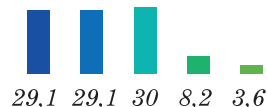
Чи залучені Ви до політичного життя/ активні?

(по шкалі від 1 до 5, де 1 – взагалі незадіяний; 2 – незалучений; 3 – відносно залучений; 4 – залучений; 5 – дуже залучений)

Таблиця 1.6. Рівень залученості до політичного життя

Бал	Кількість	%
1	32	29,1
2	32	29,1
3	33	30,0
4	9	8,2
5	4	3,6

Діаграма 1.6. Чи залучені Ви до політичного життя

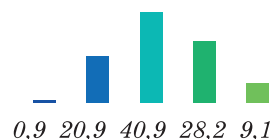
Чи вважаєте Ви себе активним громадянином?

(1 – зовсім не вважаю себе активним громадянином; 2 – не вважаю себе активним громадянином; 3 – можу сказати, що я активний громадянин; 4 – вважаю себе активним громадянином; 5 – вважаю себе дуже активним громадянином)

Таблиця 1.7. Чи вважаєте Ви себе активним громадянином

Бал	Кількість	%
1	1	0,9
2	23	20,9
3	45	40,9
4	31	28,2
5	10	9,1

Діаграма 1.7. Чи вважаєте Ви себе активним громадянином

2.2. Питання, пов'язані з демократією

2.2.1. Дайте визначення поняттю «демократія»

Форма державного устрою/політичний режим/ влада народу – 67 – 61%

Свобода слова, вибору/волевиявлення – 32 – 29%

Рівність усіх перед законом, панування закону – 6 – 5,5%

Інше (дисципліна, воля народу тощо) – 5 – 4,5%

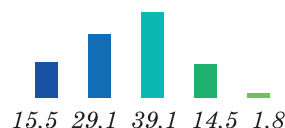
2.2.2. Оцініть рівень демократії в Україні

(1 – дуже низький; 2 – низький; 3 – середній; 4 – високий; 5 – дуже високий)

Таблиця 2.2.2. Рівень демократії в Україні

Бал	Кількість	%
1	17	15,5
2	32	29,1
3	43	39,1
4	16	14,5
5	2	1,8

Діаграма 2.2.2. Рівень демократії в Україні

2.2.3. Що необхідно зробити для покращення демократії в Україні?

(відкрите питання)

Дотримуватись верховенства права (виконання законів, захист прав, сумлінно виконувати обов'язки тощо) – 19 осіб – 17%.

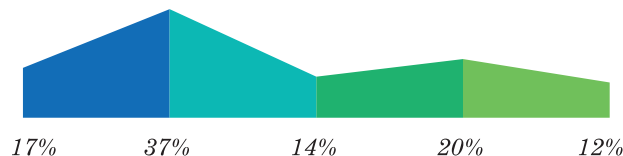
Удосконалення освітніми засобами (підвищення обізнаності щодо демократії, демократичні навчальні заклади, наскрізна демократична освіта з раннього дитинства, розвиток громадянської компетентності тощо) – 41 – 37%

Боротися з корупцією – 15 – 14%.

Брати участь у громадському контролі та громадський контроль (посилення підзвітності та прозорості влади, участь громадян у прийнятті рішень, залучення молоді тощо) – 22 – 20%.

Реформи та зміни на різних рівнях управління (реформи соціальної, економічної, освітньої системи, зміна законів тощо) – 13 – 12%.

Діаграма 2.2.3. Дії для покращення рівня демократії в Україні

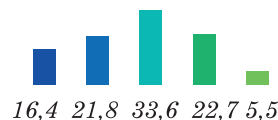
2.2.4. Оцінь рівень демократії системи освіти, в якій Ви проходили навчання

Відмітьте одну відповідь на шкалі (1 – дуже низький; 2 – низький; 3 – середній; 4 – високий; 5 – дуже високий)

Таблиця 2.2.4. Рівень демократії системи освіти, в якій проходили навчання

Бал	Кількість	%
1	18	16,4
2	24	21,8
3	37	33,6
4	25	22,7
5	6	5,5

Діаграма 2.2.4. Рівень демократії системи освіти, в якій проходили навчання

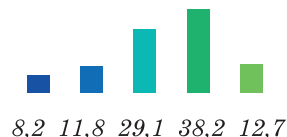
2.2.5. Оцініть рівень демократії системи освіти, в якій Ви працюєте

Відмітьте одну відповідь на шкалі (1 – дуже низький; 2 – низький; 3 – середній; 4 – високий; 5 – дуже високий)

Таблиця 2.2.5. Рівень демократії системи освіти, в якій працюєте

Бал	Кількість	%
1	9	8,2
2	13	11,8
3	32	29,1
4	42	38,2
5	14	12,7

Діаграма 2.2.5. Рівень демократії системи освіти, в якій працюєте

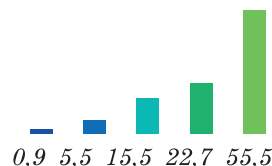
2.2.6. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні навчати демократії?

(1 – вони безумовно не повинні; 2 – не повинні; 3 – скоріше повинні; 4 – повинні; 5 – обов'язково повинні)

Таблиця 2.2.6. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні навчати демократії?

Бал	Кількість	%
1	1	0,9
2	6	5,5
3	17	15,5
4	25	22,7
5	61	55,5

Діаграма 2.2.6. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні навчати демократії?

2.2.7. Що Ви можете зробити, щоб сприяти демократії серед Ваших студентів?

(відкрите питання)

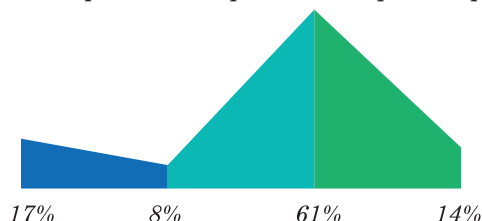
Власний приклад (репрезентувати демократичні цінності та принципи у власній навчальній діяльності, бути толерантним, практикувати демократичний спосіб навчання тощо) – 19 – 17%.

Надати можливості щодо варіативності навчання (факультативні курси, різні форми навчання, вибір індивідуальних завдань тощо) – 9 – 8%.

Створення демократичного освітнього середовища, змісту, методів (діалогічна взаємодія, свобода вираження поглядів, критичне та дивергентне мислення тощо) – 68 – 61%.

Участь студентів (самоврядування студентів, участь у прийнятті рішень, спільні проекти тощо) – 15 – 14%.

Діаграма 2.2.7. Як сприяти поширенню демократії серед студентів

2.2.8. Чи існують якісь особливі виклики викладання «про» і «для» демократії?

(відкрите питання)

Соціально-політичні виклики (корупція, соціальна несправедливість, необхідність реформування соціальних інститутів тощо) – 7 – 6%.

Проблеми, пов'язані з системою цінностей викладачів та студентів (несприйняття демократії як цінності учителями, авторитарний спосіб викладання, недовіра, байдужість учнів тощо) – 16 – 14,5%.

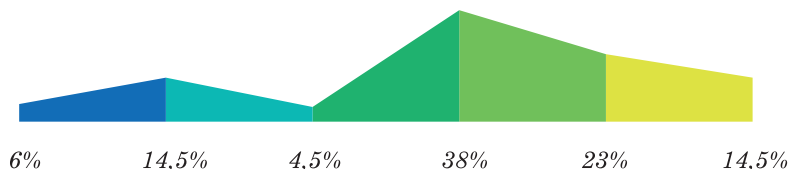
Проблеми, що стосуються рівня демократизації освітньої системи (недемократична освітня система, залежність від адміністрації тощо) – 5 – 4,5%.

Імплементацийні виклики (протиріччя між теорією та реальністю, не перетворити на анархію тощо) – 41 – 38%.

Немає викликів – 25 – 23%.

Не знаю – 16 – 14,5%.

Діаграма 2.2.8. Виклики у викладанні «про» і «для» демократії

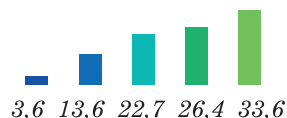
2.2.9. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте майбутнім вчителям про демократію в контексті чинних програм?

(1 – зовсім незадоволений; 2 – незадоволений; 3 – майже задоволений; 4 – задоволений; 5 – дуже задоволений)

Таблиця 2.2.9. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте майбутнім вчителям про демократію в контексті чинних програм?

Діаграма 2.2.9. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте майбутнім вчителям про демократію в контексті чинних програм?

Бал	Кількість	%
1	4	3,6
2	15	13,6
3	25	22,7
4	29	26,4
5	37	33,6

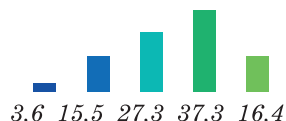
2.2.10. Як багато Ви приділяєте уваги навчання про демократію у процесі викладання майбутнім педагогам?

(1 – зовсім небагато; 2 – небагато; 3 – відносно багато; 4 – багато; 5 – дуже багато)

Таблиця 2.2.10. Як багато Ви приділяєте уваги навчання про демократію у процесі викладання майбутнім педагогам?

Діаграма 2.2.10. Як багато Ви приділяєте уваги навчання про демократію у процесі викладання майбутнім педагогам?

Бал	Кількість	%
1	4	3,6
2	17	15,5
3	30	27,3
4	41	37,3
5	18	16,4

2.2.11. Навчання/викладання про демократію відбувається в основному на всіх курсах?

(1 – взагалі неправильно; 2 – неправильно; 3 – майже правильно; 4 – правильно; 5 – дуже правильно)

Більше половини викладачів (57,2%) згодні, що викладання демократії відбувається переважно на всіх курсах.

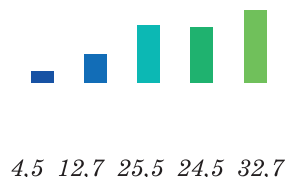
25,5% опитаних викладачів вважають це твердження «майже правильним», натомість 12,7% – «неправильним» і 4,5% – «взагалі неправильним».

Таблиця 2.2.11. Курси, на яких відбувається навчання «про» демократію

Бал	Кількість	%
1	5	4,5
2	14	12,7
3	28	25,5
4	27	24,5
5	36	32,7

Діаграма 2.2.11. Курси, на яких відбувається навчання «про» демократію

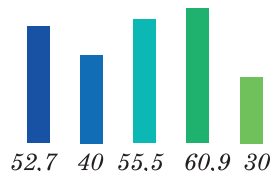

2.2.12. Навчання про демократію переважно відбувається на

Таблиця 2.2.12. Навчання про демократію переважно відбувається на

Рік	Кількість	%
Перший рік навчання	58	52,7
Другий рік	44	40,0
Третій рік	61	55,5
Четвертий рік	67	60,9
П'ятий і вище	33	30,0

Діаграма 2.2.12. Навчання про демократію переважно відбувається на

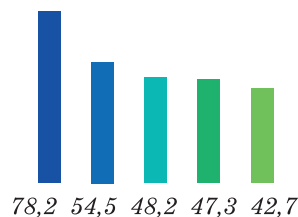
Згідно з відповідями викладачів, найбільше демократію вивчають на четвертому курсі, а найменше – на п'ятому і вище.

2.2.13. На Вашу думку, на якому році навчання краще навчати демократії?

Таблиця 2.2.13. На якому році навчання краще навчати демократії

Рік	Кількість	%
Перший	86	78,2
Другий рік	60	54,5
Третій рік	53	48,2
Четвертий рік	52	47,3
П'ятий і вище	47	42,7

Діаграма 2.2.13. На якому році навчання краще навчати демократії

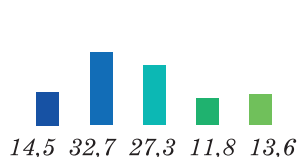
Судячи з відповідей на це питання, більшість викладачів вважає, що починати навчання демократії треба якомога раніше.

2.2.14. Навчання «про» демократію здійснюється переважно через:
(проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

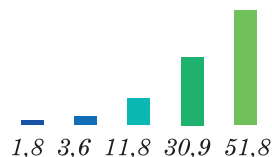
Таблиця 2.2.14. Навчання «про» демократію здійснюється переважно через

Форми навчання:	1	2	3	4	5
Лекція/бесіда	14,5	32,7	27,3	11,8	13,6
Дискусія/групова робота	1,8	3,6	11,8	30,9	51,8
Читання статей, книжок, звітів за дослідженнями	17,3	25,5	35,5	12,7	9,1
Робота в класі / завдання / симуляція / рольова гра / дебати	0,9	7,3	13,6	30,9	47,3
Спілки / клуби / медіації	0,9	4,5	15,5	21,8	57,3
Показ фільмів, відео і т.ін.	7,3	13,6	27,3	36,4	15,5
Вивчення / аналіз демократичних та недемократичних кейсів	7,3	8,2	26,4	30	28,2
Іншими засобами	9,1	14,5	25,5	30	20,9

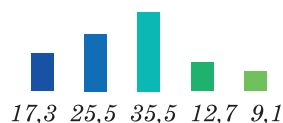
Діаграма 2.2.14. Лекція/
бесіда

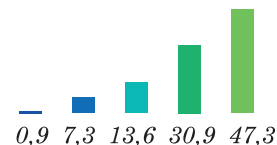
Діаграма 2.2.14. Дискусія/групова робота

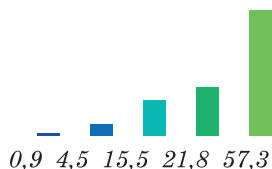
Діаграма 2.2.14. Читання статей,
книжок, звітів за дослідженнями

Діаграма 2.2.14. Робота
в класі / завдання /
симуляція

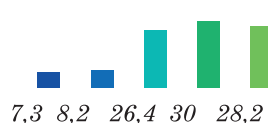
Діаграма 2.2.14. Спілки /
клуби / медіації

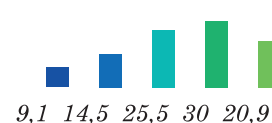
Діаграма 2.2.14. Показ
фільмів, відео

Діаграма 2.2.14. Вивчення
/ аналіз демократичних
та недемократичних
кейсів

Діаграма 2.2.14. Іншими
засобами

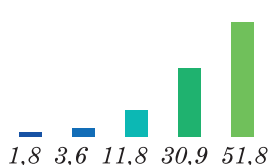

Розташуємо форми навчання за популярністю серед викладачів (зверху – найпопулярніші) і для наочності додамо гістограми за допомогою Excel. Популярність визначалася за індексом схвалення – сумарною кількістю відповідей «4» та «5».

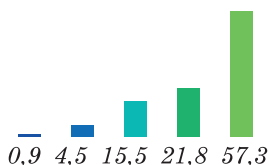
Таблиця 2.2.14. *Форми навчання за популярністю серед викладачів*

Форми навчання:	1	2	3	4	5
Дискусія/групова робота	1,8	3,6	11,8	30,9	51,8
Спілки / клуби / медіації	0,9	4,5	15,5	21,8	57,3
Робота в класі / завдання / симуляція / рольова гра / дебати	0,9	7,3	13,6	30,9	47,3
Вивчення / аналіз демократичних та недемократичних кейсів	7,3	8,2	26,4	30	28,2
Показ фільмів, відео і т.ін.	7,3	13,6	27,3	36,4	15,5
Іншими засобами	9,1	14,5	25,5	30	20,9
Лекція/бесіда	14,5	32,7	27,3	11,8	13,6
Читання статей, книжок, звітів за дослідженнями	17,3	25,5	35,5	12,7	9,1

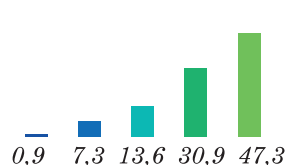
Діаграма 2.2.14. *Дискусія/групова робота*

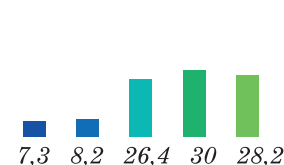
Діаграма 2.2.14. *Спілки / клуби / медіації*

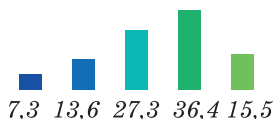
Діаграма 2.2.14. *Робота в класі / завдання / симуляція*

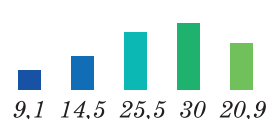
Діаграма 2.2.14. *Вивчення / аналіз демократичних та недемократичних кейсів*

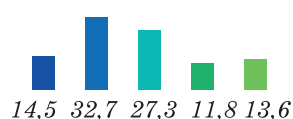
Діаграма 2.2.14. *Показ фільмів, відео*

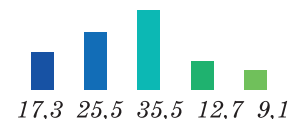
Діаграма 2.2.14. *Іншими засобами*

Діаграма 2.2.14. *Лекція/бесіда*

Діаграма 2.2.14. *Читання статей, книжок, звітів за дослідженнями*

Найпопулярнішою формою навчання, через яку здійснюється навчання демократії, є «дискусія / групова робота», а найнепопулярнішою – «читання статей, книжок, звітів за дослідженнями».

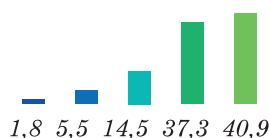
2.2.15. Навчання «про» демократію включає (зміст):

(проведіть градацію тем, де 1 – не дуже сильно впливає на знання про демократію; 5 – дуже сильно)

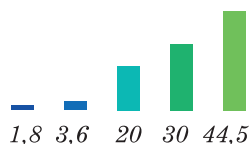
Таблиця 2.2.15. Зміст навчання «про» демократію

Теми	1	2	3	4	5
Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства	1,8	5,5	14,5	37,3	40,9
Як освіта може бути більш демократично орієнтована	1,8	3,6	20	30	44,5
Фактори успіху в демократії	2,7	6,4	18,2	33,6	39,1
Важливість / переваги демократії	0	6,4	21,8	26,4	45,5
Як залучати демократію (навички)	1,8	6,4	20	22,7	49,1
Проблеми / перешкоди для демократії	1,8	8,2	22,7	37,3	30
Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)	3,6	8,2	25,5	32,7	30
Небезпека низького рівня / відсутності демократії	3,6	9,1	26,4	26,4	34,5
Що означає «демократія»	4,5	19,1	19,1	23,6	33,6
Концепція демократії, її зміст та компоненти	5,5	16,4	21,8	28,2	28,2
Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна і т.ін.)	6,4	12,7	34,5	25,5	20,9
Етапи / фази / рівні демократії	6,4	12,7	37,3	30	13,6
Інші теми	9,1	13,6	35,5	28,2	13,6

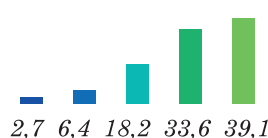
Діаграма 2.2.15. Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства

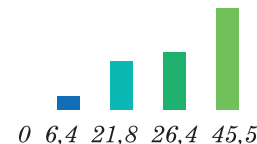
Діаграма 2.2.15. Як освіта може бути більш демократично орієнтована

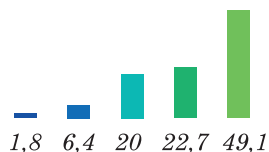
Діаграма 2.2.15. Фактори успіху в демократії

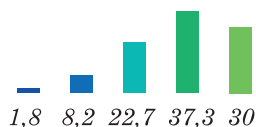
Діаграма 2.2.15. Важливість / переваги демократії

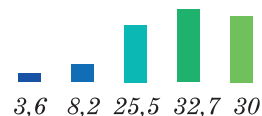
Діаграма 2.2.15. Як залучати демократію (навички)

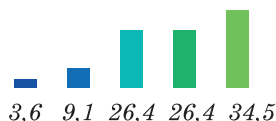
Діаграма 2.2.15. Проблеми / перешкоди для демократії

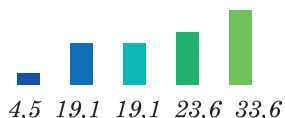
Діаграма 2.2.15. Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)

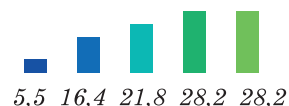
Діаграма 2.2.15. Небезпека низького рівня / відсутності демократії

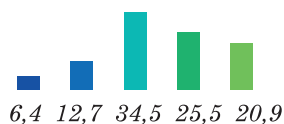
Діаграма 2.2.15. Що означає «демократія»

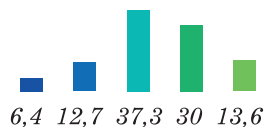
Діаграма 2.2.15. Концепція демократії, її зміст та компоненти

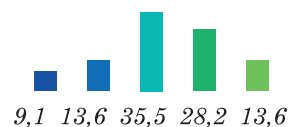
Діаграма 2.2.15. Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна і т.ін.)

Діаграма 2.2.15. Етапи / фази / рівні демократії

Діаграма 2.2.15. Інші теми

Теми розташовані в порядку зменшення популярності. Найчастіше згаданою темою є «Демократія та її зв'язок з правами людини / громадянства», а найменше згадували «Етапи / фази / рівні демократії» та «інші теми».

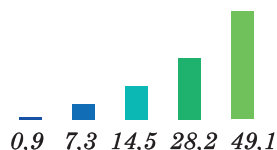
2.2.16. Наскільки Ви заохочуєте своїх студентів цікавитися демократією і бути активними щодо демократичних процесів?

(1 – не дуже; 5 – дуже сильно)

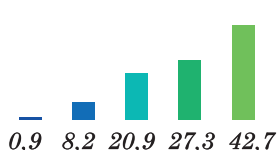
Таблиця 2.2.16. Система заохочень

Заохочення:	1	2	3	4	5
Цінувати, поважати та підтримувати цінності демократії	0,9	7,3	14,5	28,2	49,1
Орієнтація на демократію у своїй професії та в житті	0,9	8,2	20,9	27,3	42,7
Брати активну участь у волонтерських рухах, демократичних групах, організаціях тощо	5,5	4,5	20	30,9	39,1
Насолоджуватися і цінувати демократію і демократичні цінності	2,7	5,5	22,7	32,7	36,4
Брати участь у демократичних процесах	3,6	8,2	20	36,4	31,8
Захищати демократію та боротися з порушеннями проти неї	6,4	9,1	19,1	39,1	26,4
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам	17,3	17,3	30	23,6	11,8
Працювати над законами та нормативними актами, щоб вони стали більш демократичними	29,1	11,8	30	16,4	12,7
Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії	16,4	24,5	31,8	18,2	9,1

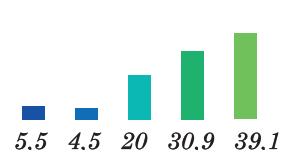
Діаграма 2.2.16. Цінувати, поважати та підтримувати цінності демократії

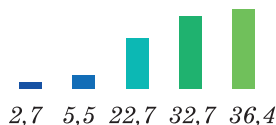
Діаграма 2.2.16. Орієнтація на демократію у своїй професії та в житті

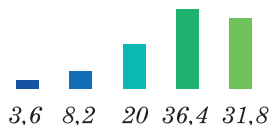
Діаграма 2.2.16. Брати активну участь у волонтерських рухах, демократичних групах, організаціях тощо

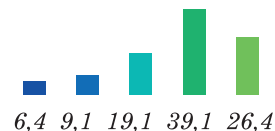
Діаграма 2.2.16.
Насолоджуватися і цінувати демократію і демократичні цінності

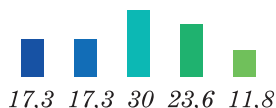
Діаграма 2.2.16. Брати участь у демократичних процесах

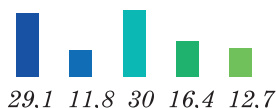
Діаграма 2.2.16. Захищати демократію та боротися з порушеннями проти неї

Діаграма 2.2.16. Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам

Діаграма 2.2.16. Працювати над законами та нормативними актами, щоб вони стали більш демократичними

Діаграма 2.2.16. Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії

Найчастіше викладачі згадували таке заохочення, як «Цінувати, поважати та підтримувати цінності демократії», найрідше – «Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії».

2.2.17. Як поліпшити навчання / викладання демократії в навчальних програмах педагогічної освіти?

(відкрите питання)

- Розробити окремий курс, модуль із питань демократії – 18 – 16,5%.
- Удосконалити навчальні програми демократичним шляхом – 27– 24,5%.
- Використання демократичних методів, створення демократичного середовища – 49 – 45%.
- Навчати вчителів демократії – 6 – 5,5%.
- Наскрізне впровадження принципів демократії – 5 – 4,5%.
- Не знаю – 4 – 4%.

2.2.18. Із якими викликами Ви можете зіткнутися під час удосконалення програми навчання/викладання демократії для майбутніх педагогів?

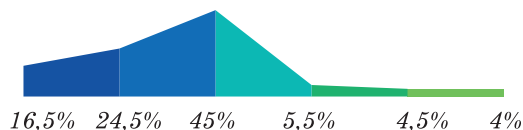
(відкрите питання)

- Небажання змінюватися – 15 – 13,6%.
- Нестача часу, обмеженість часу навчання – 15 – 13,6%.
- Відсутність досвіду, знань – 6 – 5,5%.

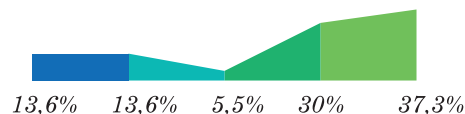
Організаційні бар'єри (бюрократія, труднощі координації з існуючими програмами, незрозуміння адміністрації, колег, студентів тощо) – 33 – 30%.

Не знаю – 41 – 37,3%.

Діаграма 2.2.17. Засоби вдосконалення навчальних програм

Діаграма 2.2.18. Виклики при вдосконаленні програм

2.3. Питання освіти для демократичного громадянства

2.3.1. Дайте визначення терміну «громадянство»

(відкрите питання)

Громадянство¹³ — юридично визначений, стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки. Громадянство передбачає певну сукупність взаємних політичних, соціальних та ін. прав та обов'язків.

Громадянство — структурний елемент правового статусу особи, який розкриває головний зміст людини і держави, взаємовідносин з державою та суспільством.

85 респондентів, 77,3%, використали визначення громадянства з «Вікіпедії» в тій чи іншій модифікації; 4, 3,6%, – сформулювали визначення громадянства з наголосом на обов'язки перед суспільством і державою.

Серед інших відповідей можна виокремити такі як:

- компетентність людини у сфері прав і обов'язків як громадянина певної держави;
- спільні інтереси;
- народність;
- належність до певної культури та території;
- брати участь у суспільному житті, допомагати іншим;
- відношення особи до країни;
- любити свою вітчизну/ любити і поважати свій народ;
- соціум;
- вміння відчувати себе корисним суспільству;
- розуміння своєї причетності до історико-культурних, національних, духовних цінностей, на які орієнтується суспільство, в якому ти проживаєш;
- право кожної людини користуватися законодавством тієї країни, де вона проживає;

¹³ Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>

свобода праці, свобода відпочинку;
 правовий статус особи, взаємовідносини людини з державою та суспільством;
 визнання народу джерелом та носієм влади;
 бути патріотом своєї держави.

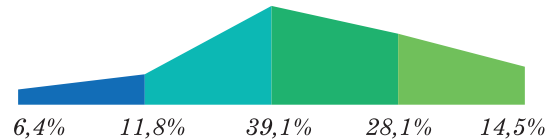
2.3.2. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте «про» громадянство студентам, майбутнім учителям?

(1 – зовсім незадоволений; 2 – незадоволений; 3 – майже задоволений; 4 – задоволений; 5 – дуже задоволений)

Таблиця 2.3.2. Рівень задоволення змістом викладання «про» громадянство

Бал	Кількість	%
1	7	6,4
2	13	11,8
3	43	39,1
4	31	28,2
5	16	14,5

Діаграма 2.3.2. Рівень задоволення змістом викладання «про» громадянство

18,2% скоріше незадоволені, а 42,7% – скоріше задоволені.

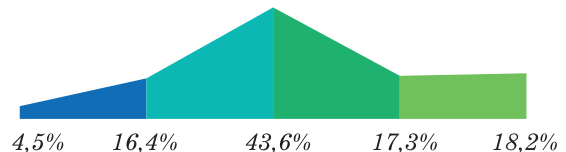
2.3.3. Як багато уваги Ви приділяєте навчанню громадянства в педагогічній освіті?

(1 – зовсім небагато; 2 – небагато; 3 – відносно багато; 4 – багато; 5 – дуже багато).

Таблиця 2.3.3. Рівень уваги, яку приділяють викладачі питанню навчання громадянства

Бал	Кількість	%
1	5	4,5
2	18	16,4
3	48	43,6
4	19	17,3
5	20	18,2

Діаграма 2.3.3. Рівень уваги, яку приділяють викладачі питанню навчання громадянства

Одна п'ята частина опитуваних стверджує, що приділяє скоріше небагато уваги навчанню громадянства, ще чверть – що досить багато, а решта (43,6%) приділяють цій темі середню частину уваги.

2.3.4. Навчання/викладання освіти для демократичного громадянства відбувається в

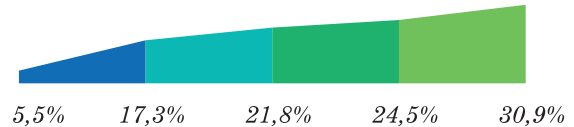
основному на всіх курсах?

(1 – зовсім неправильно; 2 – неправильно; 3 – майже правильно; 4 – правильно; 5 – дуже правильно).

Таблиця 2.3.4. Навчання освіти для демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах

Бал	Кількість	%
1	6	5,5
2	19	17,3
3	24	21,8
4	27	24,5
5	34	30,9

Діаграма 2.3.4. Навчання освіти для демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах

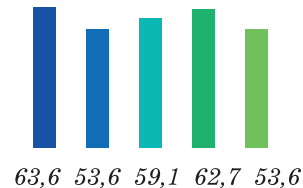
Більше половини (55,4%) опитуваних стверджує, що викладання освіти для демократичного громадянства відбувається скоріше на всіх курсах, і вдвічі менше опитуваних (22,8%) каже, що не на всіх.

2.3.5. Навчання демократичному громадянству в основному проводиться впродовж

Таблиця 2.3.5. Роки початку демократичному громадянству

Рік навчання	Кількість	%
Першого року	70	63,6
Другого року	59	53,6
Третього року	65	59,1
Четвертого року	69	62,7
П'ятого і вище	59	53,6

Діаграма 2.3.5 Роки початку демократичному громадянству

Найбільше навчання демократичному громадянству проводиться на першому та четвертому році навчання, а найменше – на другому, п'ятому і вище.

2.3.6. Що Ви можете зробити, щоб сприяти соціальній справедливості серед Ваших студентів?

(відкрите питання)

Проводити лекції, семінари, бесіди – 30 – 27%;

організувати навчання на засадах рівності, створенні демократичного середовища та застосування принципів педагогіки партнерства – 27 – 24,5%;

на основі власного прикладу доводити необхідність і важливість соціальної справедливості – 21 – 19 %;

навчати та виховувати («вчити добру», «дати знання» тощо) – 12 – 11%;

залучати студентів до діяльності в студентському самоврядуванні – 3 – 2,7%;

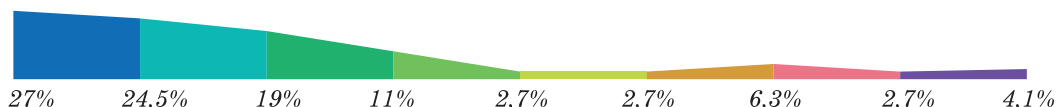
питання поза межами компетентності викладача – 3 – 2,7%;

дотримуватися ідей соціальної справедливості – 7 – 6,3%;

важко сказати – 3 – 2,7%;

нічого – 4 – 4,1 %.

Діаграма 2.3.6. Дії викладачів щодо сприяння соціальної справедливості серед студентів

2.3.7. Що для Вас «хороший громадянин»?

(відкрите питання)

законослухняний громадянин – 74 – 67,3%

(4 – 3,6% згадали слово «відповідальність» у своєму визначенні)

громадянин, який активно бере участь у суспільному житті – 23,4%

громадянин, який сприяє розвитку держави/працює на її благо – 6,3%

інше («любить свою країну», «людяний, чуйний, толерантний», «чесний і працьовий» тощо) – 3%

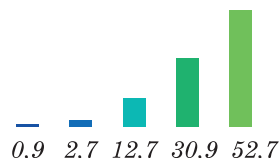
2.3.8. Як викладач, наскільки Ви зацікавлені в громадянській освіті?

(1 – зовсім незацікавлений; 2 – незацікавлений; 3 – майже зацікавлений; 4 – зацікавлений; 5 – надзвичайно зацікавлений)

Таблиця 2.3.8. Рівень зацікавленості викладачів у громадянській освіті

Бал	Кількість	%
1	1	0,9
2	3	2,7
3	14	12,7
4	34	30,9
5	58	52,7

Діаграма 2.3.8. Рівень зацікавленості викладачів у громадянській освіті

83,6% опитуваних викладачів зацікавлені у громадянській освіті більше середнього і лише 3,6% скоріше

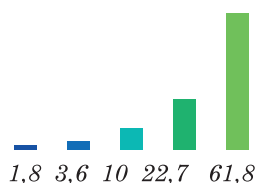
в ній незацікавлені.

2.3.9. Навчання «про» громадянство в основному здійснюється через (проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

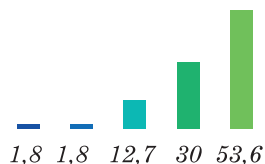
Таблиця 2.3.9. *Форми навчання «про» громадянство*

Форми навчання	1	2	3	4	5
Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві	1,8	3,6	10	22,7	61,8
Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіація)	1,8	1,8	12,7	30	53,6
Дискусія/групова робота	0,9	6,4	16,4	33,6	42,7
Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри	2,7	4,5	20,9	30,9	40,9
Вивчення та аналіз позитивних та негативних кейсів	4,5	8,2	28,2	28,2	30,9
Іншими засоби навчання, які Ви використовуєте	16,4	9,1	24,5	30,9	19,1
Показ фільмів, відео і т.ін	3,6	17,3	30,9	31,8	16,4
Читання статей, книжок, аналітичних звітів	11,8	18,2	31,8	24,5	13,6
Лекції/бесіди	11,8	20	34,5	14,5	19,1

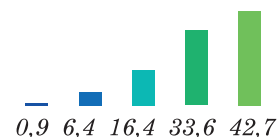
Діаграма 2.3.9. *Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві*

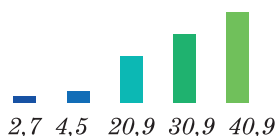
Діаграма 2.3.9. *Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіація)*

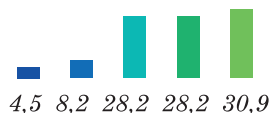
Діаграма 2.3.9. *Дискусія/групова робота*

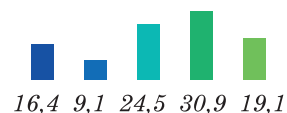
Діаграма 2.3.9. *Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри*

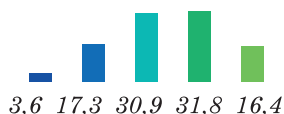
Діаграма 2.3.9. *Вивчення та аналіз позитивних та негативних кейсів*

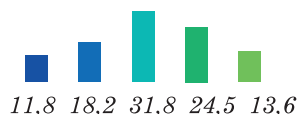
Діаграма 2.3.9. *Іншими засоби навчання, які Ви використовуєте*

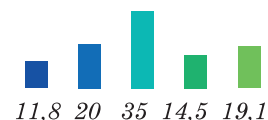
Діаграма 2.3.9. Показ фільмів, відео і т.ін

Діаграма 2.3.9. Читання статей, книжок, аналітичних звітів

Діаграма 2.3.9. Лекції/бесіди

Найпопулярнішою формою навчання є «Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві», а найнепопулярнішою – «Лекції/бесіди»

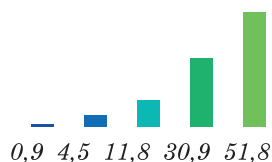
2.3.10. Вивчення громадянської освіти включає (зміст):

(1 – не дуже важливо; 5 – дуже важливо)

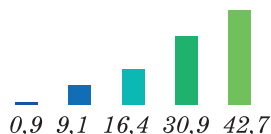
Таблиця 2.3.10. Зміст громадянської освіти включає:

Теми	1	2	3	4	5
Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією	0,9	4,5	11,8	30,9	51,8
Навички громадянства	1,8	3,6	12,7	35,5	46,4
Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство	0,9	4,5	13,6	36,4	44,5
Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості	1,8	7,3	14,5	30	46,4
Критерії хорошого громадянства	0,9	9,1	16,4	30,9	42,7
Небезпека / наслідки відсутності громадянськості	2,7	10,9	13,6	30	42,7
Фактори, що сприяють посиленню громадянства	1,8	5,5	20,9	30	41,8
Значення та переваги громадянства	1,8	5,5	22,7	27,3	42,7
Виклики / перешкоди для громадянства	2,7	9,1	20,9	26,4	40,9
Концепції, зміст та компоненти громадянства	3,6	12,7	17,3	27,3	39,1
Що означає «громадянство»	5,5	13,6	20	19,1	41,8
Типи та види громадянства	4,5	10,9	26,4	31,8	26,4
Етапи/фази громадянської освіти	2,7	16,4	23,6	33,6	23,6
Інші теми, яким Ви навчаєте, пов'язані з громадянством	10	14,5	22,7	28,2	24,5

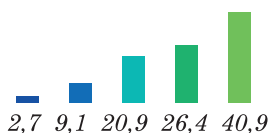
Діаграма 2.3.10. Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією

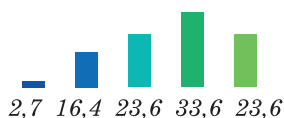
Діаграма 2.3.10. Критерії хорошого громадянства

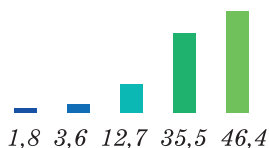
Діаграма 2.3.10. Виклики / перешкоди для громадянства

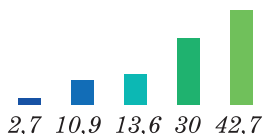
Діаграма 2.3.10. Етапи/ фази громадянської освіти

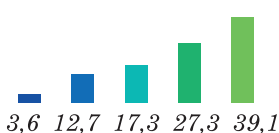
Діаграма 2.3.10. Навички громадянства

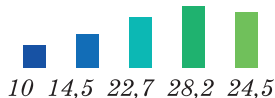
Діаграма 2.3.10. Небезпека / наслідки відсутності громадянськості

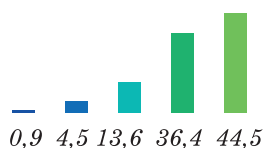
Діаграма 2.3.10. Концепції, зміст та компоненти громадянства

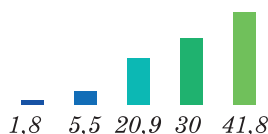
Діаграма 2.3.10. Інші теми, яким Ви навчаєте, пов'язані з громадянством

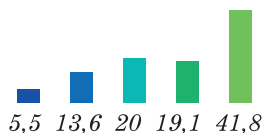
Діаграма 2.3.10. Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство

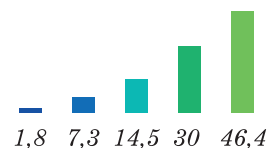
Діаграма 2.3.10. Фактори, що сприяють посиленню громадянства

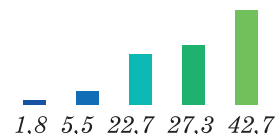
Діаграма 2.3.10. Що означає «громадянство»

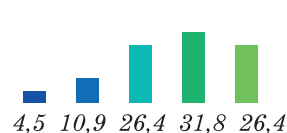
Діаграма 2.3.10. Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості

Діаграма 2.3.10. Значення та переваги громадянства

Діаграма 2.3.10. Типи та види громадянства

Найчастіше згадувані теми – «Громадянство та його зв'язок з правами людини та демократією» та «Навички громадянства», а найрідше згадували «Етапи/фази громадянської освіти» та «інші теми».

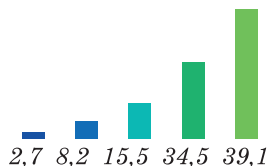
2.3.11. Які теми/активності/стимули Ви використовуєте для заохочення своїх студентів, щоб займатися освітою для демократичного громадянства (ОДГ)?

(1 – майже не використовую; 5 – використовую постійно).

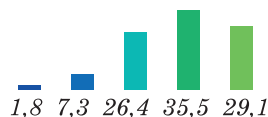
Таблиця 2.3.11. Стимули для заохочення студентів, щоб займатися ОДГ

Теми/активності/стимули	1	2	3	4	5
Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства	2,7	8,2	15,5	34,5	39,1
Брати участь у громадянських процесах	1,8	7,3	26,4	35,5	29,1
Громадянська освіта у професії і в житті	5,5	6,4	24,5	34,5	29,1
Активність /волонтерство в громадських групах / організаціях	2,7	6,4	31,8	22,7	36,4
Захищати громадянство та боротися з його порушенням	4,5	11,8	25,5	34,5	23,6
Розділяти цінності громадянської освіти	4,5	10	29,1	28,2	28,2
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам	16,4	14,5	30	26,4	12,7
Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство	19,1	10,9	32,7	20	17,3
Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства	15,5	13,6	36,4	26,4	8,2

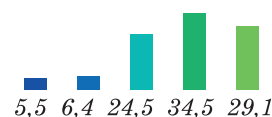
Діаграма 2.3.11. Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства

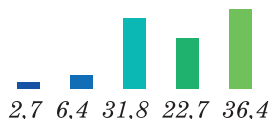
Діаграма 2.3.11. Брати участь в громадянських процесах

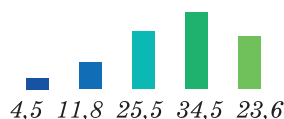
Діаграма 2.3.11. Громадянська освіта у професії і в житті

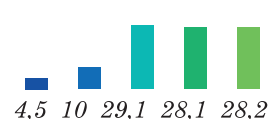
Діаграма 2.3.11. Активність / волонтерство в громадських групах / організаціях

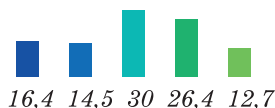
Діаграма 2.3.11. Захищати громадянство та боротися з його порушенням

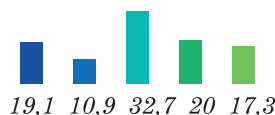
Діаграма 2.3.11. Розділяти цінності громадянської освіти

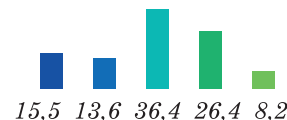
Діаграма 2.3.11. Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам

Діаграма 2.3.11. Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство

Діаграма 2.3.11. Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства

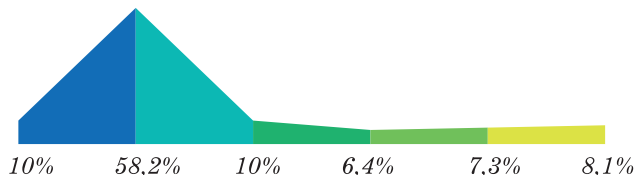
Найбільш використовувані заохочення – «Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства», найменш – «Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства».

2.3.12. Як покращити навчання / викладання освіти для демократичного громадянства в навчальних програмах педагогічних ЗВО?

(відкрите питання)

- Розробити окремий курс, модуль із питань демократичного громадянства – 11– 10%
- Урізноманітнити навчальні програми демократичними формами роботи – 64 – 58,2 %
- Використання демократичних методів, створення демократичного середовища – 11– 10%
- Наскрізне впровадження демократичного громадянства – 7–6,4%
- Залучення студентів до практичних аспектів демократичного громадянства – 8 – 7,3%
- Не знаю – 9– 8,1%

Діаграма 2.3.12. Як покращити викладання ОДГ в навчальних програмах педагогічних ЗВО

2.3.13. Із якими викликами Ви можете зіштовхнутися у процесі вдосконалення навчальних програм із метою покращення викладання освіти для демократичного громадянства в педагогічних ЗВО?

(відкрите питання)

Організаційні бар'єри (бюрократія, труднощі координації з існуючими програмами, незрозуміння адміністрації, колег, студентів тощо) — 46%

Небажання змінюватися — 4,9%

Нестача часу, обмеженість часу навчання — 15,7%

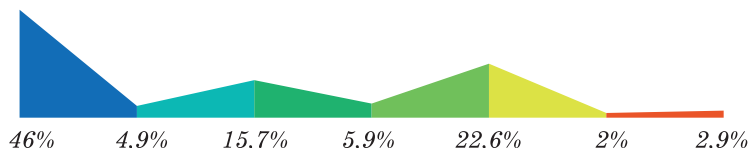
Відсутність досвіду, знань — 5,9%

Не знаю — 22,6 %

Таких нема — 2%

Інше/Other — 2,9%

Діаграма 2.3.13. Виклики при вдосконаленні програм ОДГ

Підсумовуючи відповіді викладачів, слід зазначити, що демократичні зрушення в освітній системі України часів незалежності є очевидними та усвідомлюваними учасниками освітнього процесу. Однак, серед української освітньої спільноти домінує «вузьке» розуміння демократії та викладання «про» демократію. Це може бути відголоском присутності рудиментів радянської системи в сучасному освітньому середовищі та наслідками транзитивного стану аксіологічної сфери українського суспільства.

Значна кількість викладачів (46%) основними викликами, з якими вони можуть зіштовхнутися у процесі вдосконалення навчальних програм із метою покращення викладання освіти для демократичного громадянства в педагогічних ЗВО, вважають різноманітні організаційні бар'єри, що потребують додаткового вивчення та окремої уваги з боку освітнього менеджменту на рівні ЗВО та країни.

III.Відповіді на питання анкети: студенти

3.1. Основна інформація

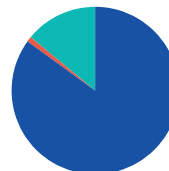
Загальна кількість опитуваних – 274 особи

Форма навчання

Таблиця. Форми навчання

Форма навчання	Кількість	%
Денна	233	85,0
Денна, заочна	2	0,7
Заочна	39	14,2
Разом	274	100,0

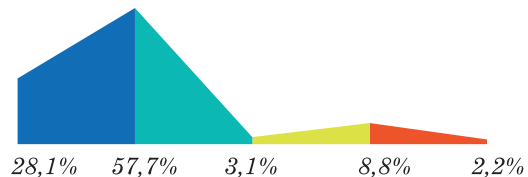
Діаграма: форми навчання

Таблиця. Вік респондентів

Вік	Кількість	%
до 20 років	77	28,1
21 – 25	158	57,7
26 – 30	8	3,1
31 – 40	24	8,8
41 і вище	6	2,2

Діаграма: Вік респондентів

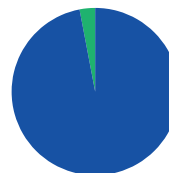

Ваша стать

Таблиця. Стать

Стать	Кількість	%
Жіноча	267	97,4
Чоловіча	7	2,6

Діаграма: стать

Ваш освітній рівень, за яким Ви навчаєтесь

Таблиця. Освітній рівень

Освітній рівень	Кількість	%
Бакалавр	150	54,7
Магістр	122	44,5
Доктор філософії (PhD)	2	0,7

3.2. Питання, пов'язані з демократією

3.2.1. Дайте визначення поняттю «демократія»

(відкрите питання)

- форма державного устрою/влада народу – 168 осіб – 61,3%
- свобода слова/волевиявлення – 43 особи – 15,7%
- характеризує демократію як рівність – 26 осіб – 9,5%
- колективне прийняття рішень – 14 осіб – 5,1%
- справедливе й чесне керування – 13 осіб – 4,7%
- інше (гуманний підхід у педагогіці; це люди; система дружніх, чесних стосунків у суспільстві) – 10 осіб – 3,7%

* Із 274 студентів визначення демократії, скопійоване з вікіпедії чи інших сайтів, дали 60 осіб (22,7%)

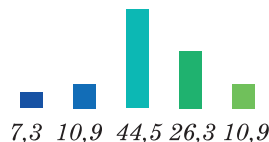
3.2.2. Оцініть рівень демократичності системи освіти, в якій Ви зараз здобуваєте освіту?

(1 – дуже низький; 2 – низький; 3 – середній; 4 – високий; 5 – дуже високий)

Таблиця 3.2.2. Рівень демократії системи освіти, в якій Ви навчаєтесь

Бал	Кількість	%
1	20	7,3
2	30	10,9
3	122	44,5
4	72	26,3
5	30	10,9

Діаграма 3.2.2. Рівень демократії системи освіти, в якій Ви навчаєтесь

3.2.3. Чи задоволені Ви рівнем знань «про» демократію, який Ви здобули в процесі Вашого навчання на педагогічному факультеті?

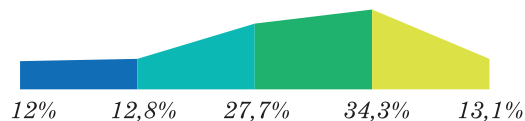
(1 – зовсім незадоволений; 2 – незадоволений; 3 – майже задоволений; 4 – задоволений; 5 – дуже

задоволений)

Таблиця 3.2.3. Чи задоволені Ви рівнем знань «про» демократію?

Бал	Кількість	%
1	33	12
2	35	12,8
3	76	27,7
4	94	34,3
5	36	13,1

Діаграма 3.2.3. Чи задоволені Ви рівнем знань «про» демократію?

3.2.4. Наскільки повно (всеохоплююче) Ви вивчаєте демократію під час Вашого навчання в педагогічному ЗВО? (1 – зовсім неповно; 2 – неповно; 3 – майже повно; 4 – детально; 5 – дуже детально)

Таблиця 3.2.4. Наскільки повно Ви вивчаєте демократію під час Вашого навчання в педагогічному ЗВО?

Бал	Кількість	%
1	23	8,4
2	44	16,1
3	112	40,9
4	76	27,7
5	19	6,9

3.2.5. Навчання / викладання «про» демократію відбувається в основному на всіх курсах? (1 – взагалі неправильно; 2 – неправильно; 3 – майже правильно; 4 – правильно; 5 – дуже правильно)

Таблиця 3.2.5. Курс, на якому відбувається навчання «про» демократію

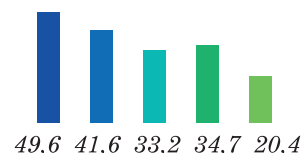
Бал	Кількість	%
1	24	8,8
2	58	21,2
3	87	31,8
4	71	25,9
5	34	12,4

3.2.6. Навчання «про» демократію переважно відбувається на (Ви можете вибрати більше одного):

Таблиця 3.2.6. Курс, на якому відбувається навчання «про» демократію

Рік навчання	Кількість	%
Перший рік	136	49,6
Другий рік	114	41,6
Третій рік	91	33,2
Четвертий рік	95	34,7
П'ятий і вище	56	20,4

Діаграма 3.2.6. Курс, на якому відбувається навчання «про» демократію

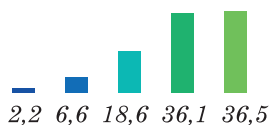
Найбільше навчання «про» демократію відбувається на першому році, а потім поступово зменшується.

3.2.7. Навчання «про» демократію здійснюється переважно через: (проведіть градацію тем, де 1 – не дуже сильно впливає на знання про демократію; 5 – дуже сильно)

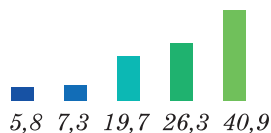
Таблиця 3.2.7. Навчання «про» демократію здійснюється переважно через

Теми	1	2	3	4	5
Важливість / переваги демократії	2,2	6,6	18,6	36,1	36,5
Що означає «демократія»	5,8	7,3	19,7	26,3	40,9
Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства	2,6	9,1	21,2	27	40,1
Як освіта може бути більш демократично орієнтована	4	6,9	22,3	32,1	34,7
Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна і т.ін)	3,6	7,7	23,4	36,1	29,2
Як залучати демократію (навички)	5,1	9,1	21,2	27,7	36,9
Фактори успіху в демократії	5,1	11,7	21,5	30,3	31,4
Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)	5,1	11,3	21,9	29,2	32,5
Концепція демократії, її зміст та компоненти	2,9	12	24,8	27,7	32,5
Проблеми / перешкоди для демократії	5,8	8	26,3	33,2	26,6
Небезпека низького рівня / відсутності демократії	5,1	9,5	29,6	32,5	23,4
Етапи / фази / рівні демократії	6,2	12,8	31,8	34,7	14,6
Інші теми	12	13,1	33,6	25,9	15,3

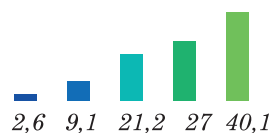
Діаграма 3.2.7.
Важливість / переваги демократії

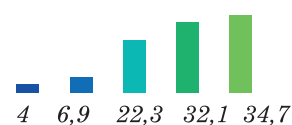
Діаграма 3.2.7.
Що означає демократія

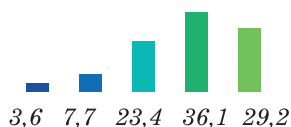
Діаграма 3.2.7.
Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства

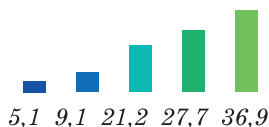
Діаграма 3.2.7.
Як освіта може бути більш демократично орієнтована

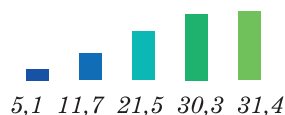
Діаграма 3.2.7.
Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна і т.ін)

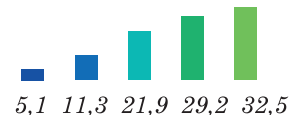
Діаграма 3.2.7.
Як залучити демократію (навички)

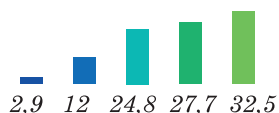
Діаграма 3.2.7.
Фактори успіху в демократії

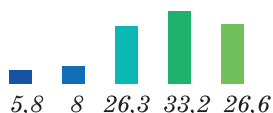
Діаграма 3.2.7.
Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)

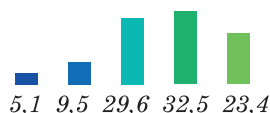
Діаграма 3.2.7.
Концепція демократії, її зміст та компоненти

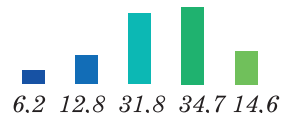
Діаграма 3.2.7.
Проблеми / перешкоди для демократії

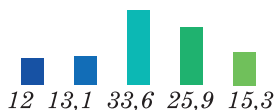
Діаграма 3.2.7.
Небезпека низького рівня / відсутності демократії

Діаграма 3.2.7.
Етапи / фази / рівні демократії

Діаграма 3.2.7.
Інші теми

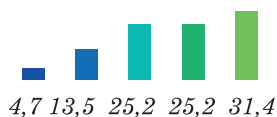
Найбільше навчання «про» демократію включає такі теми, як «Важливість / переваги демократії», а найменше – «Етапи / фази / рівні демократії».

3.2.8. Викладачі заохочують студентів цікавитися демократією й бути активними щодо демократичних процесів через певні теми/активності/процеси
(проведіть градацію від 1 до 5, де 1 – взагалі не використовують; 5 – користуються постійно)

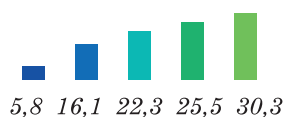
Таблиця 3.2.8. Темы/активності/процеси для зацікавлення демократією за популярністю у студентів.

Заохочення	1	2	3	4	5
Орієнтація на демократію у своїй професії та в житті	4,7	13,5	25,2	25,2	31,4
Поважати та підтримувати цінності демократії	5,8	16,1	22,3	25,5	30,3
Брати участь у демократичних процесах	7,3	17,9	24,5	21,9	28,5
Брати активну участь у волонтерських рухах, демократичних групах, організаціях тощо	7,3	17,9	24,5	21,9	28,5
Захищати демократію та боротися з порушеннями проти неї	8,4	17,2	25,5	26,6	22,3
Насолоджуватися й цінувати демократію й демократичні цінності	5,8	17,9	23,4	32,5	20,4
Працювати над законами та нормативними актами, щоб вони стали більш демократичними	10,6	19,7	23,7	25,9	20,1
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам	16,8	16,4	24,1	23,7	19
Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії	12	22,6	28,5	20,8	16,1

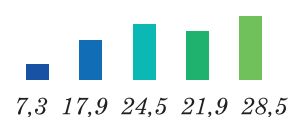
Діаграма 3.2.8.
Орієнтація на демократію у
своїй професії та в житті

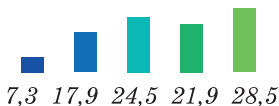
Діаграма 3.2.8.
Поважати та підтримувати
цінності демократії

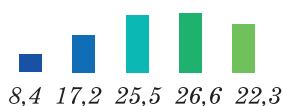
Діаграма 3.2.8.
Брати участь у
демократичних процесах

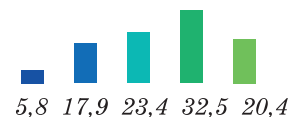
*Діаграма 3.2.8.
Брати активну участь
у волонтерських рухах,
демократичних групах,
організаціях тощо*

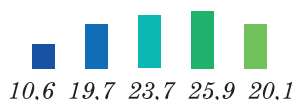
*Діаграма 3.2.8.
Захищати демократію та
боротися з порушеннями
проти неї*

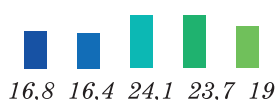
*Діаграма 3.2.8.
Насолоджуватися й цінувати
демократію й демократичні
цінності*

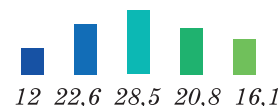
*Діаграма 3.2.8.
Працювати над законами
та нормативними актами,
щоб вони стали більш
демократичними*

*Діаграма 3.2.8.
Інші заохочення, які Ви
надаєте своїм студентам*

*Діаграма 3.2.8.
Проводити дослідження та
адвокацію, писати статті
здля демократії*

Найчастіше заохочення – «Орієнтація на демократію у своїй професії та в житті», а найрідше – «Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії».

3.2.9. Як покращити навчання / викладання «про» демократію в педагогічній освіті?^{*} (відкрите питання)

- впровадження окремого курсу, додаткових годин на лекції, семінари – 103 особи – 37,6%;
- через діяльність (проекти, громадська діяльність, волонтерство, диспути, практичні заняття) – 72 особи – 26,3%;
- через власний приклад (бути самому демократичним, не принижувати дорослих; співпрацювати на засадах педагогіки партнерства; підібрати викладачів, які самі демократичні тощо) – 28 осіб – 10,2%;
- через створення демократичного освітнього середовища (давати більше вибору/свободи студентам) – 13 осіб – 4,7%;
- впровадження наскрізних тем у всіх предметах – 7 осіб – 2,5%;
- вводити навчання про демократію з першого курсу – 6 осіб – 2,2%;
- важко відповісти – 33 особи – 12,1%;
- відповідь «все задовольняє» – 12 осіб – 4,4%

^{*}7 осіб – 2,5% опитаних студентів при відповіді на запитання «як покращити навчання / викладання про демократію в педагогічній освіті» давали поради, називаючи себе дітьми/учнями.

3.2.10. Які виклики можуть зустрітися на шляху вдосконалення навчання / викладання демократії в програмах підготовки вчителів?

(відкрите питання)

- авторитарний стиль викладання та небажання змінюватися – 55 осіб – 20,1%;
- відсутність навчання про демократію в програмі підготовки вчителів – 14 осіб – 5,1%;
- брак знань, нерозуміння важливості теми (як із боку викладачів, так і студентів) – 64 особи – 23,4%;
- розбіжності в системі цінностей – 19 осіб – 6,9%;
- політичні виклики – 31 особа – 11,4%;
- важко відповісти – 79 осіб – 28,8%;
- будь-які виклики – 12 осіб – 4,3%

3.2.11. Чи вплинув Ваш досвід навчання в середній школі на Ваші судження щодо демократії? (1 – взагалі не вплинув; 2 – не вплинув; 3 – майже вплинув; 4 – вплинув; 5 – сильно вплинув)

42,3% студентів вважають, що досвід навчання в середній школі вплинув на їхні судження щодо демократії сильно або вище середнього.

3.2.12. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні прагнути прищепити поняття демократії та демократичної культури у студентів? (1 – взагалі не повинні; 2 – не повинні; 3 – майже повинні; 4 – повинні; 5 – повинні безумовно це зробити)

Абсолютна більшість опитуваних студентів (74,4%) вважають, що вчителі скоріше повинні прагнути прищепити ці поняття студентам.

Таблиця 3.2.11. Вплив досвіду навчання в середній школі на судження щодо демократії.

Бал	Кількість	%
1	19	6,9
2	42	15,3
3	97	35,4
4	77	28,1
5	39	14,2

Таблиця 3.2.12. Зобов'язання вчителів щодо прагнення прищепити поняття демократії та демократичної культури у студентів.

Бал	Кількість	%
1	3	1,1
2	10	3,6
3	57	20,8
4	85	31,0
5	119	43,4

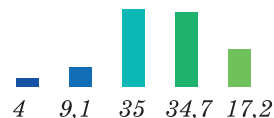
3.2.13. Чи вважаєте Ви, що Ваша освіта з обраної програми підготовки готує Вас до активної участі в демократії?

(1 – взагалі не готує; 2 – не готує; 3 – готує на середньому рівні; 4 – готує; 5 – готує на високому рівні)

Таблиця 3.2.13. Чи обрана програма підготовки готує Вас до активної участі в демократії?

Бал	Кількість	%
1	11	4,0
2	25	9,1
3	96	35,0
4	95	34,7
5	47	17,2

Діаграма 3.2.13. Чи обрана програма підготовки готує Вас до активної участі в демократії?

Половина студентів (52,9%) згодні або скоріше згодні з тим, що їхня освіта за обраною програмою підготовки готує їх до активної участі в демократії.

3.3. Питання освіти для демократичного громадянства

3.3.1. Дайте визначення терміну «громадянство» (відкрите питання)

Громадянство¹⁴(заст. горожанство) — юридично визначений, стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки. Громадянство передбачає певну сукупність взаємних політичних, соціальних та ін. прав та обов'язків.

Громадянство — структурний елемент правового статусу особи, який розкриває головний зміст людини і держави, взаємовідносин з державою та суспільством .

*вказане визначення з Вікіпедії в різній модифікації використали 174 респондентів – 63,5%

Приналежність до певної країни – 36 осіб – 13,1%

Статус особи, яка проживає на певній території / мешканець країни – 11 осіб – 4,1%

Взаємовідносини(правила, правові відносини) між державою й суспільством – 14 осіб – 5,1%

Люди, народ – 5 осіб – 1,8%

Належність людини до країни, в якій вона народилася – 4 особи – 1,5%

Національна приналежність – 3 особи – 1,1%

Право людини на прожиття в країні – 2 особи – 0,7%

Важко відповісти – 22 особи – 8%

Відповіді, які не підпадають під градацію (1,1%):

належність до певної громади;

¹⁴ Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>

твій дім;
відданість державі.

*118 студентів (43% від загальної кількості) надали визначення громадянства, скопійоване з вікіпедії слово в слово.

3.3.2. Повертаючись до середньої школи, чи могли б Ви сказати, що Ви багато дізналися «про» громадянство в школі? (1 – зовсім небагато; 5 – дуже багато)

Таблиця 3.3.2. Чи багато Ви дізналися «про» громадянство в середній школі?

Бал	Кількість	%
1	9	3,3
2	28	10,2
3	87	31,8
4	96	35,0
5	54	19,7

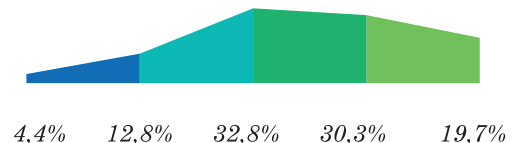
Половина студентів (54,7%) стверджують, що багато дізналися «про» громадянство в середній школі. Третина студентів (31,8%) оцінює свої знання «про» громадянство на середньому рівні.

3.3.3. Чи задоволені Ви тим, що Ви дізналися «про» громадянство в закладі вищої освіти, де Ви навчаєтеся? (1 – зовсім незадоволений; 2 – незадоволений; 3 – скоріше задоволений; 4 – задоволений; 5 – дуже задоволений)

Таблиця 3.3.3. Рівень задоволення змістом громадянської освіти у ЗВО.

Бал	Кількість	%
1	12	4,4
2	35	12,8
3	90	32,8
4	83	30,3
5	54	19,7

Діаграма 3.3.3 Рівень задоволення змістом громадянської освіти у ЗВО.

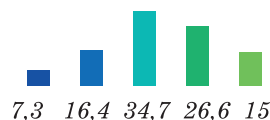
Рівно половина студентів скоріше задоволені тим, що дізналися «про» громадянство в закладі вищої освіти. Третина (32,8%) – оцінюють рівень знань «про» громадянство середньо, а решта (17,2%) – незадоволені.

3.3.4. Навчання/викладання освіти «для» демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах? (1 – зовсім неправильно; 2 – неправильно; 3 – скоріше правильно; 4 – правильно; 5 – дуже правильно)

Таблиця 3.3.4. Навчання/викладання освіти «для» демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах?

Бал	Кількість	%
1	20	7,3
2	45	16,4
3	95	34,7
4	73	26,6
5	41	15,0

Діаграма 3.3.4. Навчання/викладання освіти «для» демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах?

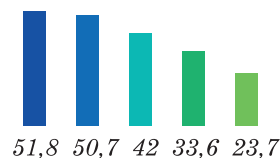

3.3.5. Навчання демократичному громадянству в основному проводиться впродовж (Ви можете вибрати багато варіантів):

Таблиця 3.3.5. Роки навчання демократичному громадянству.

Рік	Кількість	%
Перший рік навчання	142	51,8
Другий рік	139	50,7
Третій рік	115	42,0
Четвертий рік	92	33,6
П'ятий і вище	65	23,7

Діаграма 3.3.5. Роки навчання демократичному громадянству.

Найбільше навчання демократичному громадянству проводиться впродовж першого року навчання (його згадали 51,8% опитуваних студентів), а на наступних – дедалі менше, аж до 23,7% на п'ятому році й вище.

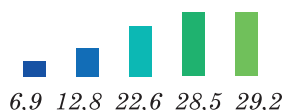
3.3.6. Навчання «про» громадянство в основному здійснюється через (проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

Найсильніший вплив, на думку студентів, на навчання «про» громадянство має «Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві» та групова робота, а найслабше – «Читання статей, книжок, аналітичних звітів».

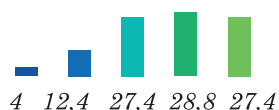
Таблиця 3.3.6. *Форми навчання «про» громадянство.*

Форма навчання	1	2	3	4	5
Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві	6,9	12,8	22,6	28,5	29,2
Дискусія/групова робота	4	12,4	27,4	28,8	27,4
Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіація)	8	14,6	21,5	27	28,8
Лекції/бесіди	7,3	13,1	25,9	25,9	27,7
Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри	5,1	14,6	27	26,6	26,6
Показ фільмів, відео і т. ін.	6,9	12	31	25,9	24,1
Вивчення та аналіз позитивних та негативних кейсів	11,3	13,9	25,5	29,9	19,3
Читання статей, книжок, аналітичних звітів	8,8	16,4	31,8	23,7	19,3
Інші засоби навчання, які Ви використовуєте	15	15	27,7	25,2	17,2

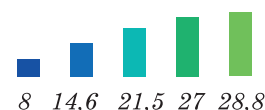
*Діаграма 3.3.6.
Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві*

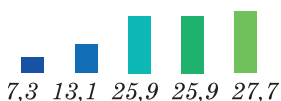
*Діаграма 3.3.6.
Дискусія/групова робота*

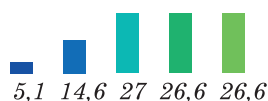
*Діаграма 3.3.6.
Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіація)*

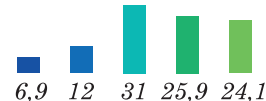
*Діаграма 3.3.6.
Лекції/бесіди*

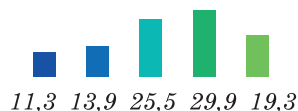
*Діаграма 3.3.6.
Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри*

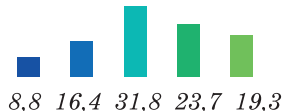
*Діаграма 3.3.6.
Показ фільмів, відео і т. ін.*

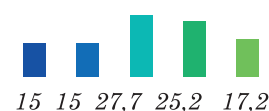
Діаграма 3.3.6.
Вивчення та аналіз
позитивних та негативних
кейсів

Діаграма 3.3.6.
Читання статей, книжок,
аналітичних звітів

Діаграма 3.3.6.
Інші засоби навчання, які Ви
використовуєте

3.3.7. Вивчення громадянської освіти включає (зміст): (1 – не дуже важливо; 5 – дуже важливо)

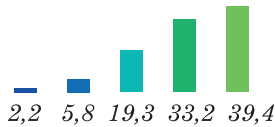
Таблиця 3.3.7. Зміст громадянської освіти включає:

Теми	1	2	3	4	5
Значення та переваги громадянства	2,2	5,8	19,3	33,2	39,4
Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією	2,9	7,7	17,9	31,4	40,1
Що означає «громадянство»	4,4	6,2	19,3	24,1	46
Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості	4,7	8,8	18,6	32,1	35,8
Навички громадянства	4	8,8	19,7	31,4	36,1
Небезпека / наслідки відсутності громадянськості	2,9	9,9	20,8	32,5	33,9
Типи та види громадянства	3,3	7,7	23	29,6	36,5
Концепції, зміст та компоненти громадянства	3,3	12	19	29,2	36,5
Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство	3,6	9,9	20,8	36,1	29,6
Фактори, що сприяють посиленню громадянства	4,4	8,4	22,3	32,8	32,1
Критерії хорошого громадянства	4	9,5	22,6	34,3	29,6
Виклики / перешкоди для громадянства	3,3	10,9	25,2	30,7	29,9
Етапи/фази громадянської освіти	4	9,5	31,4	31,8	23,4
Інші теми, які Ви вивчаєте, пов'язані з громадянством	11,7	11,3	24,5	32,1	20,4

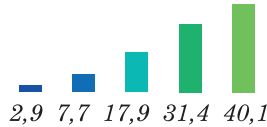
Найчастіше згадуваною темою вивчення громадянської освіти є «Значення та переваги громадянства» – з цим згодні 72,6% студентів. Найрідше згадували тему «Етапи/фази громадянської освіти» – 55,2%,

а також «Інші теми».

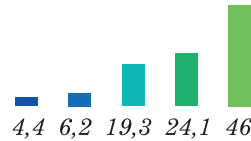
Діаграма 3.3.7.
Значення та переваги громадянства

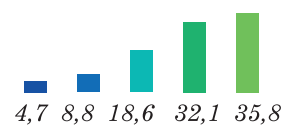
Діаграма 3.3.7.
Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією

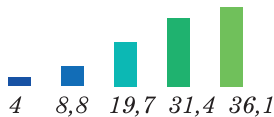
Діаграма 3.3.7.
Що означає «громадянство»

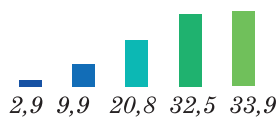
Діаграма 3.3.7.
Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості

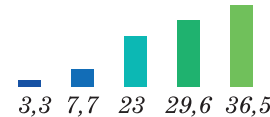
Діаграма 3.3.7.
Навички громадянства

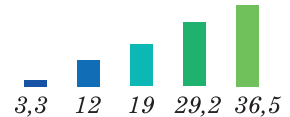
Діаграма 3.3.7.
Небезпека / наслідки відсутності громадянськості

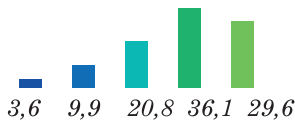
Діаграма 3.3.7.
Типи та види громадянства

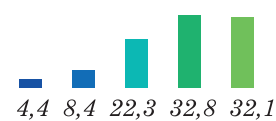
Діаграма 3.3.7.
Концепції, зміст та компоненти громадянства

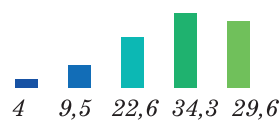
Діаграма 3.3.7.
Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство

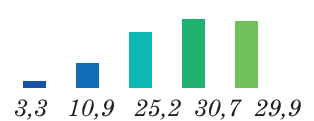
Діаграма 3.3.7.
Фактори, що сприяють посиленню громадянства

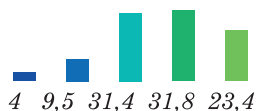
Діаграма 3.3.7.
Критерії хорошого громадянства

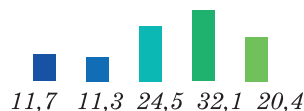
Діаграма 3.3.7.
Виклики / перешкоди для громадянства

Діаграма 3.3.7.
Етапи/фази громадянської освіти

Діаграма 3.3.7.
Інші теми, які Ви вивчаєте, пов'язані з громадянством

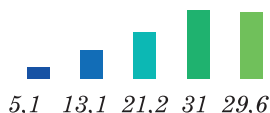
3.3.8. Які теми/активності/стимули використовують Ваші викладачі для заохочення студентів займатися освітою для демократичного громадянства (ОДГ)?

(1 – майже не використовую; 5 – використовую постійно)

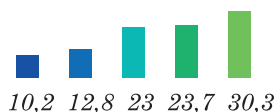
Таблиця 3.3.8. Стимули для заохочення студентів, щоб займатися ОДГ.

Заохочення	1	2	3	4	5
Громадянська освіта в професії й у житті	5,1	13,1	21,2	31	29,6
Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства	5,1	9,5	25,9	27	32,5
Брати участь в громадянських процесах	5,5	13,5	24,8	27,4	28,8
Активність / волонтерство в громадських групах / організаціях	10,2	12,8	23	23,7	30,3
Захищати громадянство та боротися з його порушенням	7,3	10,9	29,2	28,5	24,1
Розділяти цінності громадянської освіти	5,5	12	31,8	28,5	22,3
Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство	8,4	16,4	25,9	27,4	21,9
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам	8,4	16,4	25,9	27,4	21,9
Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства	9,9	17,2	30,7	21,9	20,4

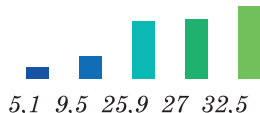
*Діаграма 3.3.8.
Громадянська освіта в професії й у житті*

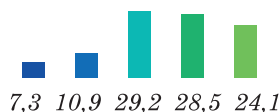
*Діаграма 3.3.8.
Активність / волонтерство в громадських групах / організаціях*

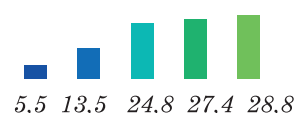
*Діаграма 3.3.8.
Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства*

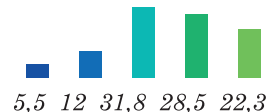
*Діаграма 3.3.8.
Захищати громадянство та боротися з його порушенням*

*Діаграма 3.3.8.
Брати участь в громадянських процесах*

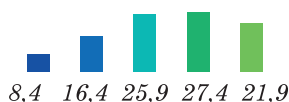

*Діаграма 3.3.8.
Розділяти цінності громадянської освіти*

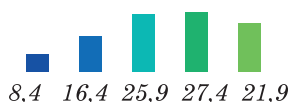

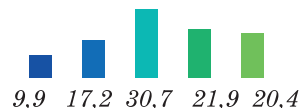
Діаграма 3.3.8.
Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство

Діаграма 3.3.8.
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам

Діаграма 3.3.8.
Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства

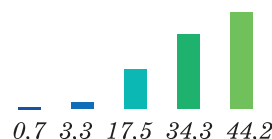
Тема «Громадянська освіта в професії й у житті» є найпопулярнішим заохоченням від викладачів, на думку студентів (60,6%), а тема «Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства» – найменш популярним (42,3%)

3.3.9. Як майбутній вчитель, наскільки Ви зацікавлені в навчанні «про» демократичне громадянство? (1 – зовсім незацікавлений; 2 – незацікавлений; 3 – скоріше зацікавлений; 4 – зацікавлений; 5 – дуже зацікавлений)

Таблиця 3.3.9. Ступінь зацікавленості в навчання «про» громадянство майбутніх вчителів.

Бал	Кількість	%
1	2	0,7
2	9	3,3
3	48	17,5
4	94	34,3
5	121	44,2

Діаграма 3.3.9. Ступінь зацікавленості в навчання «про» громадянство майбутніх вчителів.

Зацікавленими є переважна більшість студентів – 78,5%.

3.3.10. Чи вважаєте Ви, що Ваша програма професійної підготовки добре підготувала Вас до вирішення питань освіти для демократичного громадянства? (1 – зовсім не підготувала; 2 – не підготувала; 3 – підготувала; 4 – добре підготувала; 5 – дуже добре підготувала)

Більше половини студентів (53,3%) вважають себе добре підготовленими. Третина (33,2%) – що вони середньо підготовлені. Незадоволені підготовкою 13,5% студентів.

Таблиця 3.3.10. Чи Ваша програма професійної підготовки добре підготувала Вас до вирішення питань освіти для демократичного громадянства?

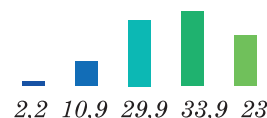
Бал	Кількість	%
1	5	1,8
2	32	11,7
3	91	33,2
4	105	38,3
5	41	15,0

3.3.11. Чи вважаєте Ви, що Вас заохочують до повної участі в житті українського суспільства як активного громадянина? (1 – взагалі не заохочують; 2 – не заохочують; 3 – майже заохочують; 4 – заохочують; 5 – сильно заохочують)

Таблиця 3.3.11. Чи Вас заохочують до повної участі в житті українського суспільства як активного громадянина?

Бал	Кількість	%
1	6	2,2
2	30	10,9
3	82	29,9
4	93	33,9
5	63	23,0

Діаграма 3.3.11. Чи Вас заохочують до повної участі в житті українського суспільства як активного громадянина?

Більше половини студентів (56,9%) вважають, що їх заохочують доволі сильно.

3.3.12. Чи існують певні речі, які б Ви хотіли змінити стосовно навчання демократичному громадянству в школі? (відкрите питання)

Більше говорити на цю тему – 18 – 6,6%

Через власний приклад (відношення самих вчителів до дітей має бути демократичним) – 10 – 3,6%

Приділяти увагу застосуванню здобутих знань на практиці – 12 – 4,4%

Увести окремий предмет – 6 – 2,2%

Наскрізне впровадження тем із демократичного громадянства в освітній процес – 9 – 3,3%

Надати свободу вибору, можливість висловлювати свою думку – 7 – 2,6%

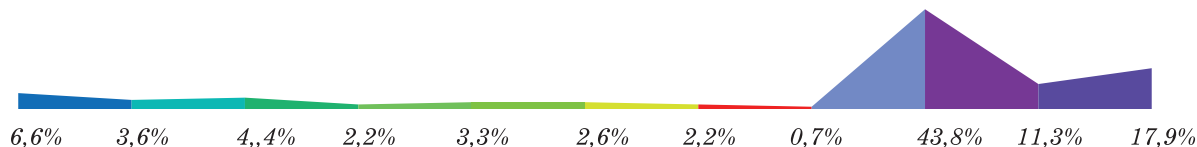
Створення демократичного освітнього середовища (повага до вчителя, співпраця з учнями й

батьками, довіра) – 6 – 2,2%
 Наполегливо працювати – 2 – 0,7%
 Ні, не існують – 120 – 43,8%
 Так, існують – 31 – 11,3%
 Важко відповісти – 49 – 17,9%

Відповіді, які не підпадають під градацію (1,4%):

залучення людей, яким ця тема ближча;
 пільги для вчителів;
 щоб нас більше навчали;
 зацікавленість дітей.

Діаграма 3.3.12. Щоб Ви хотіли змінити стосовно навчання демократичному громадянству в школі?

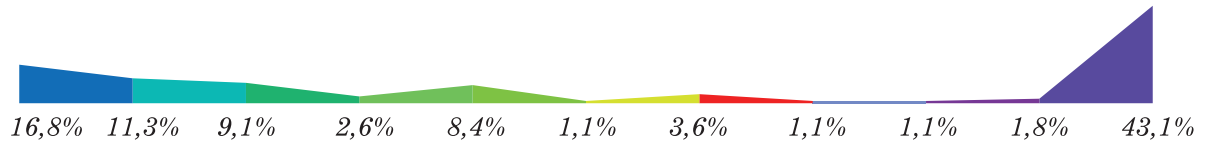

3.3.13. Як удосконалити навчання / викладання демократичного громадянства в програмах підготовки вчителів?

(відкрите питання)

Вчити через практику (кейси, тренінги, практичні) – 46 – 16,8%
 Більше пояснювати, розповідати, надавати цікаву та корисну інформацію – 31 – 11,3%
 Підбирати цікаві методи та форми навчання – 25 – 9,1%
 Залучати студентів до громадянської діяльності – 7 – 2,6%
 Впровадити окремий курс/предмет – 23 – 8,4%
 Переймати досвід інших країн – 3 – 1,1%
 Розвивати в майбутніх вчителів навички рефлексії, самоаналізу, самовдосконалення – 10 – 3,6%
 Навчати не боятися висловлювати власну думку – 3 – 1,1%
 Викладачам слід демонструвати приклад демократичних стосунків – 3 – 1,1%
 Усе влаштовує – 5 – 1,8%
 Важко відповісти – 118 – 43,1%

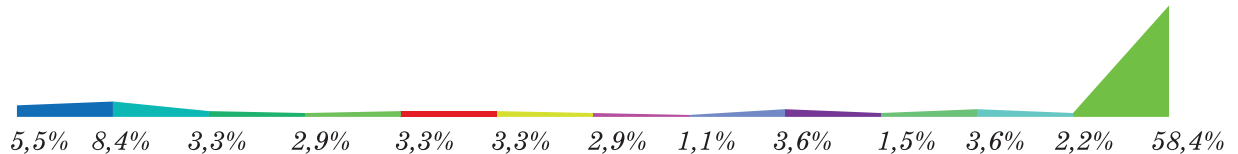
Діаграма 3.3.13. Як удосконалити викладання ОДГ в програмах підготовки вчителів?

3.3.14. Як Ви вважаєте, з якими викликами можна зіштовхнутися у процесі вдосконалення навчальних програм із демократичного громадянства в педагогічних ЗВО? (відкрите питання)

- Небажання щось змінювати, байдужість – 15 – 5,5%
- Необізнаність із цієї теми, брак знань – 23 – 8,4%
- Суспільно-політичні виклики (спад громадянської активності, нетерпимість у суспільстві, порушення прав) – 9 – 3,3%
- Важкість упровадження нових навчальних програм – 8 – 2,9%
- Нерозуміння важливості питання – 9 – 3,3%
- Пасивність, незацікавленість студентів/учнів – 9 – 3,3%
- Щільність графіку інших занять, недостатня кількість годин – 8 – 2,9%
- Брак ресурсів – 3 – 1,1%
- Різні погляди, точки зору – 10 – 3,6%
- Проблема національних меншин – 4 – 1,5%
- Різні виклики – 10 – 3,6%
- Виклики відсутні – 6 – 2,2%
- Важко відповісти – 160 – 58,4%

Діаграма 3.3.14. Виклики при вдосконаленні програм із демократичного громадянства в педагогічних ЗВО

V. Загальні висновки

5.1. Питання, пов'язані з демократією¹⁵

Демократичні зрушення в освітній системі України часів незалежності є очевидними та усвідомлюваними учасниками освітнього процесу. Дослідження засвідчило позитивну динаміку демократичної трансформації освітнього простору.

Домінування «вузького» розуміння демократії серед української освітньої спільноти та викладання про демократію. Викладачі та студенти переважно редукують феномен демократії до «вузького» розуміння важливості виборчих процесів, не усвідомлюючи значущості «широкого» визначення демократії як участі та соціальної справедливості. Незважаючи на те, що для сучасного українського суспільства, сповненого явищами індивідуалізму, соціальної та політичної пасивності, патерналістських очікувань, політична активність та включеність у процес голосування (особливо молоді) вже є неабияким досягненням.

Присутність рудиментів радянської системи – авторитарний стиль у спілкуванні та викладанні – в сучасному освітньому середовищі та наслідки транзитивного стану аксіологічної сфери українського суспільства. Зазначені проблеми репрезентовані у відповіді респондентів на запитання щодо викликів упровадження демократії в програмі підготовки вчителів. Авторитарний стиль у спілкуванні та викладанні, на нашу точку зору, тісно пов'язаний із закріпленням інфантильної поведінки в дорослому житті, небажанні брати на себе відповідальність, патерналістськими очікуваннями та проблемою самоідентифікації.

Неаявність деякого відчуження знання про демократію і звуження його до окремої дисципліни – введенням окремого предмету, додаткових годин на викладання.

Недостатній рівень усвідомлення можливостей використання інтегрованого навчання та наскрізних умінь. Незважаючи на надання значної уваги з боку освітніх теоретиків та функціонерів до інтегрованого навчання, згідно емпіричних даних, лише невелика частина викладачів та студентів використовувала поняття «інтегрований підхід», «наскрізні вміння» у відповідях на питання анкети.

5.2. Питання освіти для демократичного громадянства

Розмежування активного громадянства та політичної участі. Дослідження виявило, що розуміння активного громадянства у викладачів педагогічних університетів ізольоване від практики політичної участі, що так само засвідчують недостатнє розуміння викладачами складності та повноти феномену демократичного громадянства, в якому політична участь постає одним із ключових прав та обов'язків громадянина.

---

¹⁵ Матусевич, Т., & Колесник, А. (2019). Демократія в освіті: ідеальне буття чи педагогічна реальність? *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 24(1), 115-127. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-115-127>

Більшість викладачів та студентів редукують поняття «громадянство» лише до правових відносин держави та громадянина. У той час, коли загальноєвропейське розуміння громадянства, представлене Радою Європи, передбачає розвиток відносин між індивідом та суспільством у чотирьох основних аспектах, які корелюють із чотирма підсистемами, які можна визнати в суспільстві і які необхідні для його існування: політичний/правовий, соціальний, культурний і економічний аспекти (Citizenship and participation).

Розуміння «хорошого» громадянина обмежене громадянином першого типу – громадянин із почуттям особистої відповідальності, за Дж. Вестхаймером та Дж. Каном.¹⁶

Недостатній рівень усвідомлення можливостей використання інтегрованого навчання та діяльнісного підходу для сприяння справедливості серед студентів.

Отже, проведене дослідження засвідчило відсутність розуміння демократії як освітньої парадигми, що охоплює всі складові освітнього процесу (філософію освіти, освітні інституції, освітнє середовище, методи викладання та освітню практику) в учасників освітнього процесу; відсутність розуміння громадянства як складного феномену, що простягається значно ширше ніж правові відносини індивіда та держави. Як статус (Osler & Starkey, 2005)¹⁷ громадянство звужується до поняття «законослухняного громадянина», але переважна більшість респондентів не співвідносить зазначене поняття з відстоюванням своїх прав і свобод, контролю за державними інституціями, моніторингу бюджетних витрат тощо. І якщо серед педагогів зазначений феномен може бути наслідком становлення ціннісних орієнтацій більшості з них у радянський період, то, подібне розуміння громадянства студентами, скоріш за все, було сформоване чинною системою освіти, що й викликає занепокоєння.

Після десятиліть реформ демократія в українській системі освіти все ще залишається певним складно досяжним ідеалом. Розмежування активного громадянства та політичної участі, редукування концепції громадянства до правових відносин держави і громадянина, недостатній рівень усвідомлення можливостей використання інтегрованого навчання та діяльнісного підходу для сприяння справедливості серед студентів створюють нові виклики розвитку громадянської компетентності в рамках концепції НУШ та ставлять нові завдання перед освітянською спільнотою.¹⁸

---

¹⁶ Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Education Research Journal*, 41(2), 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>

¹⁷ Osler, A., & Starkey, H. (2005). *Changing citizenship: Democracy and inclusion in education* (1st ed.). Maidenhead: Open University Press

¹⁸ Матусевич, Т., & Колесник, Л. (2019). Розвиток громадянської компетентності в рамках концепції НУШ: сучасні виклики для педагогічної освіти. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 25(2), в друці, <https://philosopheducation.com/index.php/philed/issue/archive>

Додаток 1

Опитування: викладачі

АНКЕТА «ДЕМОКРАТІЯ В ОСВІТІ»

Це опитування є частиною великого дослідницького проекту, "Глобальна політика дослідження демократії" (GDDRP) та "Демократія в повсякденному житті" (DEM)¹⁹, яку проводить Університет Південно-Східної Норвегії у співпраці з університетом імені М.П. Драгоманова та Інститутом досліджень миру на Близькому Сході (ПРЕМЕ) в рамках спільного міжнародного проекту "Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині" (СРЕА-ЛТ-2017/10037).

Метою дослідження є виявлення особливостей розуміння демократії та громадянства серед викладачів педагогічних закладів вищої освіти України задля розробки більш ефективних програм щодо поширення і впровадження ідей демократії в освітній процес.

Участь у цій анкеті є добровільною та анонімною. Уся зібрана інформація є конфіденційною.

Анкета не повинна займати більше 20 хвилин. Ми надзвичайно цінуємо Вашу участь.

Переважна більшість питань має декілька варіантів відповідей, з яких Вам потрібно обрати один. Однак є питання відкритого характеру, на які Вам потрібно самостійно написати відповідь. Будь ласка, не забудьте натиснути кнопку «відправити» в кінці форми, якщо Ви отримали посилання на анкету в Інтернеті.

Дякуємо за участь у цьому дослідженні!

Основна інформація

1. Ваш вік: (лише один варіант відповіді)

30 і нижче ___ 31-40 ___ 41-50 ___ 51-60 ___ 61 і вище ___

2. Стать: чоловіча ___

жіноча ___

3. Стаж педагогічної роботи (один варіант відповіді)

Менше ніж 10 років ___ 11-20 років ___ Більше ніж 20 років ___

4. На якому курсі Ви викладаєте? (можливо кілька варіантів відповідей)

1курс _____ 2курс _____ 3курс _____

4 курс _____ 5 і вище _____

5. Який предмет Ви викладаєте (зазначте три основних)?

¹⁹ Global Doing Democracy Research Project (GDDRP). Retrieved from: <http://www.education4democracy.net/gddrp>

6. Чи залучені Ви до політичного життя/ активні?
(по шкалі від 1 до 5, де 1 – взагалі незадіяний; 5 – дуже залучений)
(Відмітьте одну відповідь на шкалі) 1 2 3 4 5

7. Чи вважаєте Ви себе активним громадянином? (Відмітьте одну відповідь на шкалі)
(1 – зовсім не вважаю; 5 – дуже активний) 1 2 3 4 5

Секція 1. Питання, пов'язані з демократією

1. Дайте визначення поняттю «демократія»
(відкрите питання).

2. Наскільки демократичною є Україна?
(1 – не дуже демократична; 5 – дуже демократична) 1 2 3 4 5

3. Що необхідно зробити для покращення демократії в Україні?
(відкрите питання)

4. Наскільки демократичною була система освіти, в якій Ви проходили навчання?
Відмітьте одну відповідь на шкалі (1 – зовсім недемократична; 5 – дуже демократична)

5. Наскільки демократичною є Ваша система освіти, в якій Ви працюєте?
Відмітьте одну відповідь на шкалі (1 – зовсім недемократична; 5 – дуже демократична)

6. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні навчати демократії?
(1 – вони безумовно не повинні; 5 – вони безумовно повинні це робити)

7. Що Ви можете зробити, щоб сприяти демократії серед Ваших студентів?
(відкрите питання)

8. Чи існують якісь особливі виклики викладання «про» і «для» демократії?
(відкрите питання)

9. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте майбутнім вчителям про демократію в контексті чинних програм?
(1 – зовсім незадоволений; 5 – дуже задоволений) 1 2 3 4 5

10. Як багато Ви приділяєте уваги навчанню про демократію у процесі викладання майбутнім педагогам?
(1 – зовсім небагато; 5 – дуже багато) 1 2 3 4 5

11. Навчання / викладання про демократію відбувається в основному на всіх курсах?

(1 – взагалі неправильно; 5 – дуже правильно) 1 2 3 4 5

12. Навчання про демократію переважно відбувається на

(Ви можете вибрати більше одного):

1 рік навчання

2 рік

3 рік

4 рік

5 рік і вище

13. На Вашу думку, на якому році навчання краще навчати «про» демократію?

(Ви можете вибрати більше одного):

1 рік навчання

2 рік

3 рік

4 рік

5 рік і вище

14. Навчання «про» демократію здійснюється переважно через:

(проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

Форми навчання:

Лекція/бесіда

Дискусія/групова робота

Читання статей, книжок, звітів за дослідженнями

Робота в класі / завдання / симуляція / рольова гра / дебати

Спілки / клуби / медіації

Показ фільмів, відео і т.ін.

Вивчення / аналіз демократичних та недемократичних кейсів

Іншими засобами

15. Навчання «про» демократію включає (зміст):

(проведіть градацію тем, де 1 – не дуже сильно впливає на знання про демократію; 5 – дуже сильно)

Теми

Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства

Як освіта може бути більш демократично орієнтована

Фактори успіху в демократії

Важливість / переваги демократії

Як залучати демократію (навички)

Проблеми / перешкоди для демократії

Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)

Небезпека низького рівня / відсутності демократії

Що означає демократія
Концепція демократії, її зміст та компоненти
Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна тощо)
Етапи / фази / рівні демократії
Інші теми

16. Наскільки Ви заохочуєте своїх студентів цікавитися демократією і бути активними щодо демократичних процесів

(1 – не дуже заохочую; 5 – дуже сильно) 1 2 3 4 5

17. Як поліпшити навчання / викладання демократії в навчальних програмах педагогічної освіти? (відкрите питання)

18. Із якими викликами Ви можете зіткнутися під час удосконалення програми навчання/викладання демократії для майбутніх педагогів?

(відкрите питання)

Секція 2. Питання освіти для демократичного громадянства

1. Дайте визначення терміну «громадянство» (відкрите питання)

2. Чи задоволені Ви тим, що саме Ви викладаєте про громадянство студентам, майбутнім вчителям?

(1 – зовсім незадоволений; 5 – дуже задоволений) 1 2 3 4 5

3. Як багато уваги Ви приділяєте навчанню громадянства в педагогічній освіті?

(1 – зовсім небагато; 5 – дуже багато) 1 2 3 4 5

4. Навчання/викладання освіти для демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах?

(1 – зовсім неправильно; 5 – дуже правильно) 1 2 3 4 5

5. Навчання демократичному громадянству в основному проводиться впродовж

(Ви можете вибрати багато варіантів):

Рік навчання

Першого року

Другого року

Третього року

Четвертого року

П'ятого і вище

6. Що Ви можете зробити, щоб сприяти соціальній справедливості серед Ваших студентів?
(відкрите питання)

7. Що для Вас «хороший громадянин»? Дайте визначення.
(відкрите питання)

8. Як викладач, наскільки Ви зацікавлені в громадянській освіті
(1 – зовсім незацікавлений; 5 – надзвичайно зацікавлений)

9. Навчання про громадянство в основному здійснюється через
(проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

Форми навчання

Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві

Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіація)

Дискусія/групова робота

Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри

Вивчення та аналіз позитивних та негативних кейсів

Іншими засоби навчання, які Ви використовуєте

Показ фільмів, відео і т.ін

Читання статей, книжок, аналітичних звітів

Лекції/бесіди

10. Вивчення громадянської освіти включає (зміст):
(1 – не дуже важливо; 5 – дуже важливо)

Теми

Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією

Навички громадянства

Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство

Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості

Критерії хорошого громадянства

Небезпека / наслідки відсутності громадянськості

Фактори, що сприяють посиленню громадянства

Значення та переваги громадянства

Виклики / перешкоди для громадянства

Концепції, зміст та компоненти громадянства

Що означає «громадянство»

Типи та види громадянства

Етапи/фази громадянської освіти

Інші теми, яким Ви навчаєте, пов'язані з громадянством

11. Які теми/активності/стимули Ви використовуєте для заохочення своїх студентів, щоб займатися освітою для демократичного громадянства (ОДГ)?

(1 – майже не використовую; 5 – використовую постійно).

Теми/активності/стимули

Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства

Брати участь в громадянських процесах

Громадянська освіта у професії і в житті

Активність / волонтерство в громадських групах / організаціях

Захищати громадянство та боротися з його порушенням

Розділяти цінності громадянської освіти

Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам

Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство

Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства

12. Як покращити навчання / викладання освіти для демократичного громадянства в навчальних програмах педагогічних ЗВО?

(відкрите питання)

13. Із якими викликами Ви можете зіштовхнутися у процесі вдосконалення навчальних програм із метою покращення викладання освіти для демократичного громадянства в педагогічних ЗВО?

(відкрите питання)

Заключні коментарі

Чи є у Вас якісь коментарі до секції «Демократія»? Будь ласка, напишіть їх тут.

Чи є у Вас коментарі до секції «Освіта для демократичного громадянства»?

Будь ласка, напишіть їх тут.

Чи є у Вас інші коментарі щодо анкети?

Дякуємо за участь!

Додаток 2

Опитування: студенти

АНКЕТА «ДЕМОКРАТІЯ В ОСВІТІ»

Це опитування є частиною великого дослідницького проекту, "Глобальна політика дослідження демократії" (GDDRP) та "Демократія в повсякденному житті" (DEM), яку проводить Університет Південно-Східної Норвегії у співпраці з університетом імені М.П. Драгоманова та Інститутом досліджень миру на Близькому Сході (ПРЕМЕ) в рамках спільного міжнародного проекту "Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині" (СРЕА-ІТ-2017/10037).

Метою дослідження є виявлення особливостей розуміння демократії та громадянства серед студентів педагогічних закладів вищої освіти України задля розробки більш ефективних програм щодо поширення і впровадження ідей демократії в освітній процес.

Участь у цій анкеті є добровільною та анонімною. Уся зібрана інформація є конфіденційною.

Анкета не повинна займати більше 20 хвилин. Ми надзвичайно цінуємо Вашу участь.

Переважна більшість питань має декілька варіантів відповідей, з яких Вам потрібно обрати один. Однак є питання відкритого характеру, на які Вам потрібно самостійно написати відповідь. Будь ласка, не забудьте натиснути кнопку «відправити» в кінці форми, якщо Ви отримали посилання на анкету в Інтернеті.

Дякуємо за участь у цьому дослідженні!

Основна інформація

1. Форма навчання

Денна

Заочна

2. Ваш вік

Вік
до 20 років
21 – 25
26 – 30
26 – 30,
31 – 40
31 – 40
41 – вище

3.Ваша стать: Жіноча _____   Чоловіча _____

4.Ваш освітній рівень, за яким Ви навчаєтесь

Освітній рівень

Бакалавр

Магістр

Доктор філософії (PhD)

Секція 1. Питання, пов'язані з «демократія»

1. Дайте визначення поняттю «демократія»

(відкриті питання)

2. Із Вашої точки зору, чи є система освіти, в якій Ви зараз здобуваєте освіту, демократичною?

(1 – взагалі недемократична; 5 – дуже демократична) 1 2 3 4 5

3. Чи задоволені Ви рівнем знань про демократію, який Ви отримали в процесі Вашого навчання на педагогічному факультеті?

(1 – незадоволений; 5 – дуже задоволений) 1 2 3 4 5

4. Наскільки повно (всеохоплююче) Ви вивчаєте демократію під час Вашого навчання в педагогічному ЗВО?

(1 – неповно; 5 – дуже детально) 1 2 3 4 5

5. Навчання / викладання про демократію відбувається в основному на всіх курсах?

(1 – взагалі невірно; 5 – дуже вірно)

6. Навчання про демократію переважно відбувається на (Ви можете вибрати більше одного):

Рік навчання

Перший рік

Другий рік

Третій рік

Четвертий рік

П'ятий і вище

7. Навчання про демократію здійснюється переважно через:

(проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

Форми навчання

Дискусія/ групова робота

Робота в класі / завдання / симуляція / рольова гра / дебати

Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіації)

Лекція / бесіда
Показ фільмів, відео і т. ін.
Вивчення / аналіз демократичних / недемократичних кейсів
Іншими засобами
Читання статей, книжок, звітів за дослідженнями

8. Навчання про демократію включає (зміст):

(проведіть градацію тем, де 1 – не дуже сильно впливає на знання про демократію; 5 – дуже сильно)

Теми

Важливість / переваги демократії
Що означає «демократія»
Демократія та її зв'язок із правами людини / громадянства
Як освіта може бути більш демократично орієнтована
Види / типи демократії (політична, соціальна, сімейна тощо)
Як залучати демократію (навички)
Фактори успіху в демократії
Випадки / приклади демократії (поточні / історичні)
Концепція демократії, її зміст та компоненти
Проблеми / перешкоди для демократії
Небезпека низького рівня / відсутності демократії
Етапи / фази / рівні демократії
Інші теми

9. Викладачі заохочують студентів цікавитися демократією й бути активними щодо демократичних процесів через певні теми/активності/процеси

(проведіть градацію від 1 до 5, де 1- взагалі не використовують; 5 – користуються постійно)

Заохочення

Орієнтація на демократію у своїй професії та в житті
Поважати та підтримувати цінності демократії
Брати участь у демократичних процесах
Брати активну участь у волонтерських рухах, демократичних групах, організаціях тощо
Захищати демократію та боротися з порушеннями проти неї
Насолоджуватися й цінувати демократію й демократичні цінності
Працювати над законами та нормативними актами, щоб вони стали більш демократичними
Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам
Проводити дослідження та адвокацію, писати статті задля демократії

10. Як покращити навчання / викладання про демократії в педагогічній освіті?
(відкрите питання)

11. Які виклики можуть зустрітися на шляху вдосконалення навчання / викладання демократії в програмах підготовки вчителів?
(відкрите питання)

12. Чи вплинув Ваш досвід навчання в середній школі на Ваші судження щодо демократії?
(1 – взагалі не вплинув; 5 – сильно вплинув) 1 2 3 4 5

13. Чи вважаєте Ви, що вчителі повинні прагнути прищепити поняття демократії та демократичної культури у студентів?
(1 – вони взагалі не повинні; 5 – вони повинні безумовно це зробити) 1 2 3 4 5

14. Чи вважаєте Ви, що Ваша освіта з обраної програми підготовки готує Вас до активної участі в демократії?
(1 – взагалі не готує; 5 – готує на високому рівні) 1 2 3 4 5

Секція 2. Питання освіти для демократичного громадянства

1. Дайте визначення терміну «громадянство»
(відкрите питання)

2. Повертаючись до середньої школи, чи могли б Ви сказати, що Ви багато дізналися про громадянство в школі? (1 – зовсім небагато; 5 – дуже багато) 1 2 3 4 5

3. Чи задоволені Ви тим, що Ви дізналися про громадянство в закладі вищої освіти, де Ви навчаєтеся?
(1 – зовсім незадоволений; 2 – дуже задоволений) 1 2 3 4 5

4. Навчання/викладання освіти для демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах?
(1 – зовсім неправильно; 5 – дуже правильно) 1 2 3 4 5

5. Навчання/викладання освіти для демократичного громадянства відбувається в основному на всіх курсах?
(1 – зовсім неправильно; 5 – дуже правильно) 1 2 3 4 5

6. Навчання демократичному громадянству в основному проводиться впродовж
(Ви можете вибрати багато варіантів):

Рік

Перший рік навчання

Другий рік

Третій рік

Четвертий рік

П'ятий і вище

7. Навчання про громадянство в основному здійснюється через (проведіть градацію форм навчання, де 1 – дуже слабо впливає; 5 – дуже сильно)

Форма навчання
Практичне залучення до діяльності (проекти) у суспільстві
Дискусія/групова робота
Практичне залучення до діяльності в університеті (спілки / клуби / медіа-ція)
Лекції/бесіди
Робота в класі / завдання / симуляції / рольові ігри
Показ фільмів, відео і т. ін.
Вивчення та аналіз позитивних та негативних кейсів
Читання статей, книжок, аналітичних звітів
Інші засоби навчання

8. Вивчення громадянської освіти включає (зміст):

(1 – не дуже важливо; 5 – дуже важливо) 1 2 3 4 5

Теми

Значення та переваги громадянства

Громадянство та його зв'язок із правами людини та демократією

Що означає «громадянство»

Випадки / приклади хороших / поганих практик громадянськості

Навички громадянства

Небезпека / наслідки відсутності громадянськості

Типи та види громадянства

Концепції, зміст та компоненти громадянства

Як освіта може бути більше орієнтованою на громадянство

Фактори, що сприяють посиленню громадянства

Критерії хорошого громадянства

Виклики / перешкоди для громадянства

Етапи/фази громадянської освіти
Інші теми, які Ви вивчаєте, пов'язані з громадянством

9. Які теми/активності/стимули використовують Ваші викладачі для заохочення студентів займатися освітою для демократичного громадянства (ОДГ)?

(1 – майже не використовую; 5 – використовую постійно)

Заохочення

Громадянська освіта в професії й у житті

Оцінювати, поважати та підтримувати цінності громадянства

Брати участь в громадянських процесах

Активність / волонтерство в громадських групах / організаціях

Захищати громадянство та боротися з його порушенням

Розділяти цінності громадянської освіти

Працювати над тим, щоб закони та нормативні акти більше орієнтувалися на громадянство

Інші заохочення, які Ви надаєте своїм студентам

Написання статей, проведення досліджень та адвокаційних компаній для громадянства

10. Як майбутній вчитель, наскільки Ви зацікавлені в навчанні про демократичне громадянство?

(1 – зовсім незацікавлений; 5 – дуже зацікавлений) 1 2 3 4 5

11. Чи вважаєте Ви, що Ваша програма професійної підготовки добре підготувала Вас до вирішення питань освіти для демократичного громадянства?

(1 – зовсім не підготувала; 5 – дуже добре підготувала) 1 2 3 4 5

12. Чи вважаєте Ви, що Вас заохочують до повної участі в житті українського суспільства як активного громадянина?

(1 – взагалі не заохочують; 5 – сильно заохочують) 1 2 3 4 5

13. Чи існують певні речі, які б Ви хотіли змінити стосовно навчання демократичному громадянству в школі?

(відкрите питання)

14. Як удосконалити навчання / викладання демократичного громадянства в програмах підготовки вчителів? (відкрите питання)

15. Як Ви вважаєте, з якими викликами можна зіштовхнутися у процесі вдосконалення навчальних програм із демократичного громадянства в педагогічних ЗВО?

(відкрите питання)

Дякуємо за участь!

Видання здійснено за підтримки Норвезького агентства з міжнародного співробітництва та підвищення якості вищої освіти (Diku)

Редакція

Координатор проекту в Україні: Ірина Шапошнікова
Наукова редакція: Лариса Колесник, Тетяна Матусевич
Редактор: Світлана Григор'єва
Верстка та дизайн: Ірина Колесник

Видавництво "НАІР"
Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання обов'язкове.

Колесник Л.В., Матусевич Т.В., Шапошнікова І.М. Всеукраїнське опитування «Демократія в освіті: з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини студентів та викладачів педагогічних ЗВО спеціальність 013 «Початкова освіта». [Колесник Л.В., Матусевич Т.В., Шапошнікова І.М.]. . – 2020. – (70) с.

© Колесник Л.В., Матусевич Т.В., Шапошнікова І.М., 2020

© DevelopingDemocracy

